

Recensioner

Allmän idé- och lärdoms historia

Svante Nordin: *Humaniora i Sverige. Framväxt, guldålder, kris*. Stockholm: Atlantis, 2008. 316 s. ISBN 978-91-7353-225-9, inb.

De senaste årens tidvis intensiva debatt om svensk humanioras öden har nu fått ytterligare ett tillskott i form av Svante Nordins monografi *Humaniora i Sverige. Framväxt, guldålder, kris*. Med denna volym griper den produktive Nordin in i en högst aktuell och brännande diskussion som bör angå var och en med engagemang för humanistisk forskning och för humanioras ställning i den allmänna kulturen. Men författarens ärende är inte endast att söka position på en samtida debattarena. Hans bok utgör därtill en historisk exposé över de svenska humanistiska disciplinerna, deras förhistoria, framväxt och – som Nordin ser det – deras gyllene tid under perioden från sekelskiftet till mitten av 1960-talet. Resonansbotten för hela framställningen är Nordins egen generationserfarenhet och bildningsgång. Föremålen för hans intresse är framför allt ämnena filosofi, idé- och lärdoms historia, litteraturvetenskap och historia.

Den första hälften av *Humaniora i Sverige* vigs åt den mer avlägsna historiska bakgrunden till vår samtida situation. Efter en kort diskussion om själva innebörden av begreppet humaniora arbetar sig Nordin effektivt från medeltiden och renässansen över 1800-talets formativa år fram till efterkrigstiden. Genomgången är kunskapsrik och klart gestaltad, även om den också blir summarisk på ett antal punkter. Författarens ärende är att pedagogiskt och tydligt frilägga de längre linjerna, och då måste självfallet detaljer och nyanser göra sig gällande. Sett till helheten fungerar hans översikt ändå väl som en introduktion till vårt eget humanistiska förflutna.

När Nordin så närmar sig den tid i vilken han själv verkat blir frågetecknen i marginalen mer frekventa. Till att börja med vill han lokalisera begynnelsen av den kris han iakttar i vår samtid till sextioalets slut och till den marxistiska teorins genomslag i akademien. Förvisso har Nordin i någon mån rätt i sin kritik. Det mest tvärsäkra och svärmiskt revolutionära

testuggandet framstår onekligen för eftervärlden som tankemässigt genomsterilt. Men för att på en mer grundläggande nivå förstå humanioras belägenhet vid denna tid bör man väga in de omvandlingar och den expansion som utmärkte den högre utbildningen. Till bilden måste även den allmänna samhällsutvecklingen fogas – efterkrigstidens sociala förändringsprocesser, de intensifierade rationaliseringssträvandena, den tilltagande globaliseringen och medielandskapets omvandling med televisionens genomslag. Vad kunde och borde humaniora vara mot bakgrund av sådana omständigheter? Ett forskningsprojekt som 1970-talets Humaniora på undantag – för att endast nämna ett av Nordins många eländesexempel – framstår i efterhand som ett försök att formulera svar på sådana frågor. I det fallet rörde det sig dessutom om ett särskilt ambitiöst och intellektuellt valt försök. Men istället för att contextualisera vill Nordin – liksom för övrigt en gång Allan Bloom i *The closing of the American mind* (1987) – förstå utvecklingen som ett internt förfall på tänkandets och idéernas område.

Än fler frågetecken hopar sig i marginalen när Nordin delger läsaren sin syn på dagens situation. Jag nöjer mig här med ett exempel. Det gäller då påståendet om att den så kallade postmodernismen väsentligen är en historiepessimistisk utlöpare av den revolutionära marxismen som lett till ett ointresse för det förflutna. En enkel kontroll i källorna ger en långt mer komplex bild vid handen. Hos en tänkare som Derrida – han spelar en skurkroll på flera håll i Nordins framställning – är frågan om historien och traditionen helt central. Även i Sverige ser vi tydliga och viktiga avtryck av denna inställning, trots inflödet av historielös amerikansk *pomo*-litteratur. Skevheter som denna drivs i Nordins framställning inte sällan mer än lovligt långt. Direkta missuppfattningar om de nyare kontinentala tankeriktningarnas innebörder – till exempel deras kunskapsteoretiska implikationer – saknas heller inte.

Trots dessa invändningar vill jag till sist delvis instämma med Nordin på den allmänna symptombeskrivningens nivå. Det finns idag

en rad oroande tecken i vår humanistiska verksamhet. Studenternas förkunskaper försämrades kontinuerligt, och populärkulturens tilltagande dominans ställer oss inför nya och svåra utmaningar. Presentistiska ryggradsreflexer visavi historien är legio, och de lättköpta relativismerna är välspredda. Oklarheten kring hur vårt kritiska uppdrag egentligen bör formuleras och realiseras är dessutom stor. Men det leder fel om man vill förstå dessa fenomen som enbart effekter av skiftande idékonjunkturen. Jag tror istället att de är förbundna med mycket mer fundamentala samhällsliga tendenser: de försvagade banden till det förflutna, utbildningens fortgående instrumentalisering, bildningens marginalisering, kulturens kommersialisering, den permanenta revolutionen på medieteknikernas område, den expanderande naturvetenskapens utmaningar. Kanske måste humaniora i ljuset av sådana företeelser alltid framträda som en kris – oavsett vilka teoretiska eller ideologiska riktningar som för tillfället dominerar.

Thomas Karlsohn

Maija Runcis: *Makten över barnen. Tvångsomhändertagande av barn 1928–1968*. Stockholm: Atlas, 2007. 288 s. ISBN: 978-91-7389-306-0, inb.

Ungefär samtidigt som medierna debatterade fallet Lousie kom Maija Runcis med sin bok om tvångsomhändertagande av barn, *Makten över barnen*. I fallet Louise fick sociala myndigheter klä skott för att inget hade gjorts. Trots varningssignaler, trots rop på hjälp, trots i princip alla indicier på att en ung människa inte hade det bra, ingrep ingen. I stället tvingades flickan bo kvar med sin psykiskt minst sagt labila och missbrukande pappa.

Alla tycktes undra över varför ingen gjort något. Och samtidigt kom alltså Runcis bok om tvångsomhändertaganden. Runcis bok handlar precis som i fallet Louise om tvångsomhändertaganden av barn, men med den skillnaden att myndigheterna i Runcis undersökning har gripit in. Syftet har varit att undersöka föräldrars möjligheter att medverka i och påverka besluten. I den mån det gått har Runcis också försökt att undersöka barnens inflytande. Det handlar om hur föräldrar reagerade på tvångsinsatser mot barnen under 1930- till 1950-talet. Det är ett viktigt och angeläget ämne.

I linje med sin förra bok vill Runcis belysa det som allt oftare kallas folkhemmets baksida, experternas tilltagande makt över medborgarna och i synnerhet över dem som var allra svagast. Hon visar hur det ofta fanns klassaspekter med i bedömningen och att man långt in på 1950-talet kunde argumentera i linje med äldre rasbiologiska linjer.

Liksom många andra inom detta fält utgår Maija Runcis från Michel Foucault och teoretiker i hans efterföljd som Nikolas Rose. De ser friheten som en följd av kontrollen. Experter har fått makten att lära folk det rätta, och folk har sedan fått friheten att göra som experterna vill. Runcis betonar att man bör betrakta folkhemmet och välfärdsstatens åtgärder både som emanciperande och disciplinerande. Detta är fullt rimligt och numer ganska vanligt bland folkhemsforskare. Så trist det än kan verka var mycket av de åtgärder och den politik som utformades både och, både emanciperande och disciplinerande, både kontrollerande och frigörande.

Men genom blotta frågan ligger fokus på just den baksida som hon teoretiskt sett vill bortse från, på folkhemmets disciplinerande drag. Och föga förvånande visar Runcis att föräldrars protester i de allra flesta fall inte hjälpte alls. Man kan dock fråga sig om resultatet hade sett annorlunda ut om hon i stället undersökt hela processen, det vill säga redan från det skede då familjerna uppmärksammades av barnavårdsnämnden. Men det är möjligt att det inte hade varit möjligt att undersöka.

Nu visar det sig att det inte spelade någon roll om föräldrarna försökte förbättra sig eller om bara protesterade mot barnavårdsnämnden och beslutet i allmänhet, eller om de hänvisade till sina känslor för barnen. Moderskänslor och liknande bet inte på barnavårdsnämnden. Myndigheterna var kalla inför värdjanden och överklaganden. Den som en gång blivit klassad som en dålig förälder hade inte stor chans att återfå sina barn. Dels för att man menade att många av dessa föräldrar bara såg barnen som källa till mer bidrag, dels för att man med tiden menade att också de fosterföräldrar som tog hand om barnen och barnens anknytning till dem, var viktigt att ta hänsyn till. Slutligen menade myndigheterna sig se till barnens bästa.

Här menar jag att Runcis hade kunnat göra mer. Att hänvisa till någons bästa är tveeggat, men själva argumentet – barnens bästa – är

också det som förs fram i dag. Vi vill, då liksom nu, barnens bästa, men vad som är bäst för barnen förändras över tid och rum. Där tror jag att Runcis hade kunnat göra mer av sitt material. Dessutom är jag tveksam till Runcis sätt att antyda att myndigheterna gjort för mycket, ingripit fel och för tidigt. Det tror jag inte man utifrån hennes undersökning kan uttala sig om.

Jag känner mig dock fullt övertygad om Runcis resultat att föräldrars protester inte hjälpte och att det var svårt att som enskild individ, i synnerhet om man blivit klassad som misskötsam, få inflytande.

Bra är också det kapitel som handlar om 1940-talets kritik mot administrativa frihetsberövanden, vilket tvångsomhändertaganden kategoriserades som. Här går Runcis igenom den samtida debatten och kritiken av de problematiska tvångsomhändertagandena. Det intressanta med detta är hon visar att det inte bara är utifrån vår utlikspunkt 2007 som ingripandena kan te sig orättvisa.

Jenny Björkman

Thomas Westerborn: *Arkitektur och politik. Lantdagens hus och representationsreformen i Finland 1906*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2006. ISBN 951-583-131-8, inb.

1906 fick Finland en ny lantdagsordning och en ny vallag. Därmed infördes ett enkammar-system samt allmän och lika rösträtt i nationella val för både män och kvinnor. Även om detta inte innebar en omedelbar genomgripande demokratisering av den finländska politiken, hade reformen påtagliga konsekvenser för landets politiska kultur. Detta är förstas en välbekant historia. Mindre väl känd och utforskad är däremot den fråga om byggandet av nya lokaler för lantdagen, som uppstod i kölvattnet av representationsreformen. Någon som tagit fasta på det senare är historikern Thomas Westerborn. Författaren har ägnat många års studier åt de politiska turerna kring lantdagens hus, vilket bland annat resulterat i en doktorsavhandling som lades fram vid Helsingfors universitet 2004. *Arkitektur och politik. Lantdagens hus och representationsreformen i Finland 1906* är en omarbetad och rikt illustrerad version av denna avhandling, utgiven lagom till hundraårsjubileet av representationsreformen.

Genom en diskussion av tidigare forskning om parlamentshus placeras författaren in de finländska diskussionerna om ett hus för lantdagen i ett vidare, västerländskt sammanhang, samtidigt som han redogör för olika sätt att närma sig parlamentshusen som studieobjekt. Dessa byggnader har studerats ur en mängd olika perspektiv, inte minst konsthistoriska, statsvetenskapliga och kulturteoretiska. Westlund väljer dock mer traditionellt politisk-historiska utgångspunkter för sin studie, något som motiveras med att lantdagshusfrågans politiska dimensioner hör till dem som blivit minst beaktade i tidigare forskning. Några riktigt klara frågeställningar formuleras just aldrig, men den uppgift författaren gett sig i kast med är ändå ganska tydlig. Till stor del består den i att följa ärendets behandling i olika politiska instanser, samt att utreda vilka motiv och intressen som låg till grund för partiernas och enskilda politikernas och andra intressenters agerande.

Författaren beskriver noggrant hur frågan om ett nytt hus för lantdagen politiserades, och redogör för alla de svårigheter, motsättningar och intressekonflikter som följde. Diskussioner uppstod kring frågor om praktiska och estetiska hänsyn vid utformandet av de nya lokalerna, om huruvida man skulle bygga nytt eller endast bygga till, om önskvärdheten av monumentalitet, placeringen av ett eventuellt nybygge och andra praktiska och ekonomiska spörsmål. Frågans symboliska innebörd blir inte minst tydlig i en jämförelse mellan de olika partierna. En tillbyggnad till det befintliga Ständerhuset representerade kontinuitet i politiken, medan en nybyggnad blev en sinnebild för förnyelse, något som bland andra socialdemokraterna förespråkade. Det symboliska var lika tydligt i Eliel Saarinens vinnande förslag i den arkitekttävling för ett nytt hus som utlystes 1908. Författaren beskriver tävlingsbidraget som starkt utopiskt och visionärt, med anknytningar till det amerikanska Capitolium i Washington. Huset skulle ha blivit en symbol för folksuveräniteten och en demonstration av strävandena till oavhängighet i förhållande till Ryssland.

I slutändan uppfördes inga nya lokaler för lantdagen. Detta gör dock inte ämnet mindre intressant. Tvärtom gör Westerborn det till en viktig fråga att utreda hur och varför planerna till slut stoppades. I polemik mot tidigare uppfattningar i forskningen menar han att det inte var symboliska eller estetiska avgöranden som

avgjorde frågans nederlag. Westerbom ansluter i stället närmare till uppfattningar som uttrycktes redan i samtiden, och gör gällande att ytterst handlade det om politiska och finansiella konflikter rörande de militäravgifter som Ryssland krävde att Finland skulle betala. Ett nytt hus för lantdagen fick vänta tills efter självständigheten.

Arkitektur och politik är en kompetent och omsorgsfull studie över lantdagshusfrågans politiska historia, skriven av en historiker som behärskar sitt ämne väl. Samtidigt tycks potentialen i ämnet inte riktigt ha utnyttjats till fullo. Lantdagshusfrågan tenderar i alltför hög utsträckning att bli ett studieobjekt i egen rätt,

i stället för att fungera som en fallstudie med sikte på att i första hand bidra till en bredare historieskrivning om den finländska politiska kulturen. Den avslutande diskussionen om den politiska kulturen i Finland i början på 1900-talet är tämligen kortfattad, och exakt vad som undersökningen egentligen lagt till kunskapen om denna förefaller inte helt uppenbart. Även förhållandet till tidigare forskning hade i vissa fall vunnit på att formuleras skarpare. Invändningarna till trots torde det stå klart att Westlund har författat en bok med klar relevans för de som är intresserade av finländsk politisk historia.

Petter Tistedt

Kulturhistoria

Tomas Berglund: *Det goda faderskapet. I svenskt 1800-tal*. Stockholm: Carlsson, 2007. 345 s. ISBN 978 91 7331 052 9, inb.

Tomas Berglunds avhandling, *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal* tar avstamp i vår samtids diskussioner kring faderskap och jämställdhet, där ”den frånvarande fadern” varit en återkommande figur. Ibland har det sagts att forna tiders fäder var mer närvarande och engagerade, ibland att de var förtryckande patriarker. Bilden av det förflutna är ofta vag och schablonartad. Den lilla forskningen som finns är framför allt anglosaxisk.

Tidigare har man urskiljt tre faser i faderskapets historia. Den första utgörs av ett traditionellt faderskap i tidigmodern tid. Produktionen sker i anslutning till hemmet och sönerna lär sig yrke, kunskaper och värderingar direkt av fadern. Faderskapet är högt värderat. Den andra fasen präglas av industrialisering, kommersialism och upplysning. Kärlek och känslsamhet uppvärderades inom familjen. En process inleddes som gör att fäderna börjar försvinna hemifrån för lönearbete på avlägsna kontor och fabriker. Försörjarrollen ersätter delvis fadersrollen, medan moderskapet uppvärderas. I en tredje fas, under 1900-tal, sker ånyo stora förändringar, då gamla tiders patriarkalism demonteras. Nu framträder en engagerad, snäll pappa som leker med barnen.

Vissa forskare menar att den andra fasen är fullt synlig kring sekelskiftet 1800. Historikern John Tosh hävdar tvärtom att det sker en uppvärdering av familjeliv och faderskap under

den viktorianska eran. Därmed ifrågasätts John Gillis tidigare så inflytelserika tes om ett radikalt brott i det starka faderskapet i och med moderniseringen.

Berglund menar att detta perspektiv influerats av teorin om de två sfärerna. Man har därför tagit för givet att fädernas betydelse i familjen minskade och deras frånvaro ökade. Berglund menar att denna negativa förväntan, felaktigt gjort männen osynliga i privatsfären även för forskarna.

Det empiriska materialet består, dels av rådgivningslitteratur på temat uppfostran och faderskap, dels omfattande samlingar av privata brev. Materialet bearbetas med hjälp av tre analytiska nivåer. Ur uppfostringslitteraturen har ett sjuttioal slumpmässigt utvalda titlar använts i framställningen, för att fånga den aktuella periodens ”kör av röster”. Här framträder de samhälleliga ideal männen hade att förhålla sig till (främst kyrkliga och statliga). Genom breven får vi kunskap om fädernas egna tolkningar av det goda faderskapet. Emellanåt ges dessutom inblickar i hur man faktiskt levde. Denna tredje nivå fångar åtminstone glimtvis fädernas reella erfarenheter. Det övergripande syftet sägs vara att komma åt medelklassmännens syn på faderskap, och hur de såg på sig själva som fäder, vid tiden för det moderna samhällets framväxt.

Berglund för en utförlig historiografisk diskussion om svårigheterna och möjligheterna i att kunna säga något om det förflutnas föräldraskap. Förutom gängse källkritiska elementa ansluter sig författaren till en hermeneutisk tradition med Paul Ricoeur som centralt namn.

Tolkningen innebär ett tänkande om det förflutna, inte ett försök att återskapa det.

Rådgivningslitteraturen är starkt präglad av sin kristna kontext, även om andra motive-ringar kommer in vid periodens slut (samhällsnyttan). Detta sker dock inte på faderskapets bekostnad, utan snarare på hela familjens. Föräldrarnas plikt är att i barnet ingjuta gudsfruktan, lära det skilja på gott och ont. Det finns även en återkommande föreställningen om en naturgiven ömhet och mildhet hos föräldrarna i förhållande till barnet, samtidigt som det varnas mot överdriven kärlek ("klemighet").

Begreppet aga har delvis en annan innebörd än senare. Berglund menar att det därför är viktigt att frikoppla sig från våra egna associationer i mötet med dåtidens texter. Aga kan lika väl avse en kärleksfull förmaning eller anmärkning som fysisk bestraffning. I litteraturen finns en skiljelinje mellan de författare som menar att detta senare är oundvikligt och de som inte vill nyttja riset. Istället betonas det goda exemplets makt.

Ett mer komplementärt sätt att beskriva de två föräldrarna kommer gradvis in under 1800-talet. Fadern ses dock alltid som överordnad modern, strukturen förblir patriarkal. Denna hustavlans värld präglas av maktrelationer, men kärleken skall likväl genomsyra attityden till barnen. Berglund finner också gott om uttryck för glädje, omsorg och stolthet över barnen i breven. Man oroar sig när barnen är sjuka och uttrycker smärta vid förluster. De många uttrycken för ömhet hotar inte mäns manlighet. I materialet framträder snarare en mjuk manlighet, än sträng patriarkalism.

Berglund ser i motsats till tidigare forskning mer av kontinuitet än förändring i faderskapets historia, trots att en del blir annorlunda. Han ställer därvidlag den provocerande frågan om historiker ibland är så upptagna med att finna förändringar i historien, att de överbetonar detta på bekostnad av kontinuitet, även när fakta talar för det senare. Faderskapet står sig genom perioden och karaktäriseras som "en icke-auktoritär patriarkal fadersidentitet". Olika roller för fäder och mödrar ökar i betydelse, vilket påstås sammanhånga med ändrade könsroller snarare än nya föräldraroller. Det gemensamma föräldraskapet står sig likväl.

Berglund betonar att likheterna mellan faderskap och moderskap generellt oftast är

större än skillnaderna, förutsatt att man bortser från de politiska och kulturella innebörder som i skilda perioder gett begreppen ett mer särpräglat innehåll. Att vara far eller mor är olika benämningar på när män och kvinnor uppfyller funktionen föräldraskap, skriver han. Genom att begreppen under 1800-talets ges så starka kopplingar till manlighet och kvinnlighet har emellertid skillnaderna förstärkts.

Det goda faderskapet. I svenskt 1800-tal sammanfattar en imponerande forskningsinsats och utgör ett svenskt pionjärbete på området. Framställningen erbjuder en engagerande läsning som ger nya kunskaper. Som en god avhandling skall göra väcker den ibland protester. Ibland undrar jag exempelvis om inte den legitima ambitionen att vilja demonstrera existensen av faderlig kärlek, i polemik mot tidigare ibland ensidigt negativa bilder, kan skapa tendentiösa tolkningar. Trots en i huvudsak nyanserad framställning kan en underliggande polarisering anas mellan antingen existensen av omsorg, engagemang och kärlek, eller likgiltighet och sträng auktoritet. Men det finns ju många nyanser däremellan. Och vad är egentligen kärlek? Det är nog en fråga som borde ha belysts även från andra utgångspunkter än dåtidens syn på "rätt kärlek".

Den nyansering av begreppet aga som Berglund gör är viktig. Men likväl skall barnets vilja undertryckas. Barn får inte bli arga och skall lyda. Berglund konstaterar att oavsett vilket av agans medel som används, skulle det göras av kärlek och för barnets bästa. Detta klingar väl mycket av rationalisering. Här blir författarens läsning av 1800-talets pedagoger ibland överslättande. Den empatiska läsningen av rådgivningsböcker och brev kunde gott ha kryddats med en dos av misstankens hermeneutik. Här finns exempelvis goda möjligheter att även analysera materialet utifrån ett foucaultskt disciplineringsperspektiv.

Trots att syftet är att studera just det goda faderskapet hade framställningen vunnit på att differentiera mellan olika slags faderskap eller hållningar. Tosh gör en brukbar distinktion i sin studie av viktorianismens engelska faderskap. Här finns den då allt vanligare *frånvarande fadern* och den *tyranniske fadern*, men även den inte är fullt så disciplinära *distanserade fadern*, upptagen av att fostra, om än parat med äkta engagemang och välvilja. Slutligen finns den *intime fadern*, som är fysiskt och emotionellt nära sina barn. Förmod-

ligen är Berglunds goda faderskap närmast den sista kategorin, men materialet ger utrymme även för andra tolkningar som med fördel kunde ha diskuterats i förhållande till Toshs begrepp.

Claes Ekenstam

Kenne Fant: *Torgny Segerstedt. En levnadsskildring*. Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 2007. 379 s. ISBN 978-91-7353-160-3, inb.

Torgny Segerstedt (1876–1945) är svensk journalistiks allra mest omtalade gestalt och vårt lands kanske främsta publicist genom tiderna. Han blev världens mest observerade antinazist, åtskilliga gånger citerad i BBC:s sändningar från London under pågående världskrig. Hävdandet av pressens rätt till fri kritik i opposition mot den svenska samlingsregeringens tyskvänliga neutralitetspolitik, har rönt stor uppmärksamhet. De mer utförliga studierna om Segerstedt är anmärkningsvärt få och till väsentlig del ålderstigna. Mycket är outforskat och inte tillräckligt belyst när det gäller publicisten. Kenne Fant, författare till biografen *Alfred Bernhard Nobel* som efter auktorisering av Nobelstiftelsen översatts till 14 språk, vill med sin levnadsskildring fylla den luckan.

Bakgrunden tecknas. Efter sin studentexamen blev Segerstedt anmanad av fadern att läsa till präst, då det i tidigare släktled funnits många präster. Han predikade några gånger men lät aldrig prästviga sig. Han disputerade för en docentur vid Uppsala universitet 1903, och blev docent i religionshistorisk teologi vid Lunds universitet senare samma år på doktorsavhandlingen *Till frågan om polyteismens uppkomst*. Mot en enhällig sakkunskap underkändes avhandlingen av teologiska fakulteten i Uppsala av konfessionella skäl. Formellt blev han inte teologie doktor förrän 1912. Efter att ha blivit ratad som professor i Lund 1912, kallades Segerstedt året därpå till en konfessionslös donationsprofessur i religionshistoria vid Stockholms högskola. Innan han blev tidningsman axlade han under några år redaktörskapet för den frisinnade veckotidskriften *Forum*, ägd av Bonnier. Med den meriten i bagaget blev han tidningsman.

Boken behandlar därefter chefspositionen på *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning*. År 1917, vid fyllda 41, blev Segerstedt tidningens huvudredaktör efter Henrik Hedlund.

Samtidigt lämnade han sin professur. Ett idealiskt uttrycksmedel för hans polemik blev hans ”I dag”-artiklar på ledarplats, varvid han utvecklade en egenartad stilistik. Stilen är inte lätt att beskriva med sina aforismer, upprepningar och bilder. Den är skenbart enkel med sina korta meningar, elegant, retorisk, spirituellt, stundvis ironisk, nästan käserande.

Segerstedt respekterade C. G. Ekman och propagerade för borgerliga antisocialistiska uppslutningar. Segerstedts attacker mot den svenska arbetarrörelsen var åtskilliga under 20-talet. Han blev såtillvida en hård kritiker av välfärdsstaten. Egentresset är många gånger en god egenskap genom att den sporrar envar att anstränga sig. De viktiga uppgörelser som träffas, de åstadkoms av finansmännen. Deras lösningar fungerar som en buffert mot dålig statskonst. Etiken blev för intelligensaristokraten Segerstedt stundom analog med god affär och betydande män liktydigt med framgångsrika och starka män. När han högstämt talade om personlighetens rätt till rörelsefrihet kunde det hända att han applåderades från högerhåll. Under 1920-talet höll han sig inte för god för att sympatisera med Mussolini, vars statsvälvning hade undanröjt den demokratiska ordningen, samlat statsviljan och räddat Italien från bolsjevismen.

Mer än hälften av boken riktar blickfånget mot åren 1933–45. I ledarspalterna återkom oavbrutet artiklar som gjorde klart att den nazistiska regimen i Berlin bestod av en samling galna kriminaldårar. Svenska folket kunde dock vara lugna när det gällde världspolitikens utveckling, ty i den ständiga kampen mellan Gud och Djävulen segrar alltid det goda. Stridens utgång var alltså given av rent metafysiska grunder. Det framgår inte så väl av boken, men ofta var det inte den politiska liberalismen som vägledde Segerstedt utan idealistiska bevekelsegrunder som leder tanken till 1800-talet. Det viktigaste i en kraftmätning är inte själva resultatet utan att man i kampen har ”burit en liten låga genom natt och storm”, ”burit sin anpart av det mänskliga”. I sin kamp mot nazismen trodde sig Segerstedt vara ett Guds sändebud, som levde sig in i och led med nazismens offer.

Torgny Segerstedt betraktades som en svensk säkerhetsrisk men lät sig aldrig nedslås eller tystas oavsett krigskonjunkturen och påtryckningarna från annonsörer eller statsmakterna. Sveriges självständighet och oberoende var en bärande tanke i hans gärning. Hans

kritik mot Per Albin Hanssons och Christian Günthers anpasslighet och inskränkning av pressfriheten var inte nådig. ”Hariga” och ”räddhågade” gav de efter för Hitlers krav i stället för att hävda strikt neutralitet. Det handlar om två roller: realpolitikern kontra sanningssökaren, den kompromissvilliga pragmatikern och den principfasta idealisten.

Gustaf V kallade Segerstedt till slottet där kungen krävde att han omedelbart upphörde med sina skrivelser. De hotade att störta landet i krig och skadade Sveriges intressen. Med romantisk stilenighet fortsatte Segerstedt att gå sina egna vägar. Kanske hade han gärna sett att Sverige dragits in i kriget på västmakternas sida, men vågade inte skriva det. 100-årsminnet av hans födelse förbigicks med nästan total tystnad i svenska tidningar. Fant drar slutsatsen att Segerstedt med sitt starka ifrågasättande av samlingsregeringens politik än idag är ”kontroversiell”. Man skulle likaväl kunna säga att det finns ett intresse för Segerstedts allmänna inriktning mot bakgrund av de senaste årens uppmärksamhet kring diktaturer och extrema rörelser, mänskliga rättigheter och yttrandefrihetsdebatt, den liberala politiska kritikens tystnad i samband med Muhammed-teckningarna, Tibet och Kina-OS.

Märkligt nog har Kenne Fant inte tagit del av material i Segerstedt- och GHT-arkivet på Göteborgs universitetsbibliotek, som omfattar tusentals handlingar. Författaren säger sig ha fått ”mycket stor hjälp” från tyska arkiv i Berlin, London och Washington. Oklart på vilket sätt detta har lämnat avtryck i studien. Han har gjort det lite lätt för sig vad gäller primärmaterialen genom att mestadels använda Segerstedts bok *När stormen klarar sikten. Artiklar 1933–45*, inte några av de oräkneliga fristående artiklarna. Det borde vidare ha framkommit vad Estrid Anckers digra Segerstedt-biografi (1962) har betydtt för framställningen. Beträffande referenser saknar jag Mia Leche Löfgrens 150-sidiga essä om Segerstedt i hennes bok *Hård tid* (1946).

Källhänvisningar lyser med sin frånvaro eller så är de diffusa. Fel i Segerstedt-citaten är legio. Av någon anledning ersätts vissa Segerstedt-ord av andra ord, meningar och stycken hoppas över utan att detta markeras, otaliga kommateden är bortplockade. Även ett Fredrik Böök-citat från dennes bok *Oktober 1938* är förvanskat. Som vanligt i biografier figurerar ett flertal personer i texten – trots det saknas ett personregister. En av under-

rubrikerna heter ”Propp i hjärtat” med anledning av vad Segerstedt råkade ut för i december 1944. Så är inte fallet, han drabbades av en propp i hjärnan, vilket förklarar förlamningen i ena sidan.

Likväl är det en yrkesbiografi som är lätt att tycka om. Om än inte mycket nytt tillförs ur forskningssynpunkt, så måste boken sägas vara den hittills mest lyckade framställningen om publicisten Torgny Segerstedt: väl disponerad, vettigt urval, engagerad och rapp i sin berättande stil. Sammantaget ger den en tydlig och god bild av en tidningsman och motståndsmann, ett ekande samvete och moraliskt föredöme, vars insats under perioden 1933–45 låg på ett plan som utesluter varje betygsättning.

Ingmar Lundkvist

Anna Larsson: *Musik, bildning, utbildning. Ideal och praktik i folkbildningens musikpedagogiska utbildningar 1930–1978* (Göteborg: Makadam Förlag, 2007), ISBN 978-91-7061-039-4, häftad.

Är det en brist eller en styrka hos en bok, när den ofta leder läsaren till att fundera över sådant som inte står däri? Anna Larssons *Musik, bildning, utbildning. Ideal och praktik i folkbildningens musikpedagogiska utbildningar 1930–1978* får mig titt som tätt att återkomma till denna fråga. Som framgår av titeln intresserar sig Larsson för musiken inom folkbildningen och den centrala kopplingen mellan musik, bildning och utbildning. Det övergripande syftet med boken formulerar Larsson som att ”undersöka framväxten och utvecklingen av folkbildningens musikpedagogiska utbildning och lyfta fram och analysera de idémässiga förutsättningarna”. Syftet operationaliseras genom studier av tre olika, om än relaterade, områden: debatten om musik inom folkbildningen under 1930-, 40- och 50-talen, etablerandet och framväxten av Framnäs folkhögskola och dess musiklinje, samt utbildningen av musikpedagoger inom folkbildningen.

1868 startades de första svenska folkhögskolorna, och deras antal kom snabbt att stiga. Redan från början intog musiken en central ställning. Vid sidan av internatboendet och de nära relationerna mellan lärare och elever kan folkhögskolesången räknas som en viktig faktor i skapandet av den särskilda folkhögskole-

andan. Att musiken tillskrevs sådan betydelse var inte unikt för folkhögskolan: också inom andra verksamheter, exempelvis folkbildningsrörelsen, ansågs sång och musik främja identitet och gemenskap, verka bildande, personlighetsutvecklande och smakförhöjande. Naturligtvis gällde inte detta all slags musik. Att komma dragande med ett dragspel, i tron att en Jularbo-dänga skulle förädla personligheten, skulle enligt den stora majoriteten av tidens debattörer ha varit en grov missuppfattning, för att inte säga ett hån mot allt vad bildning och god smak hette. Detta är ett hårdraget exempel på ett tema som genomsyrar Larssons studie: den ständiga konflikten kring vilka musikaliska uttryck, vilka instrument och vilka genrer, som bäst uppfyllde de önskvärda idealen, som främjade individernas musikaliska bildning och personlighetsutveckling – och inte minst de förändringar som skedde i fråga om dessa uppfattningar.

En viktig bakgrund för Larssons studie är de musikcirklar som från 1930-talet och framåt tydligt ändrade karaktär. Istället för lyssnandet kom det egna spelandet att stå i centrum. Denna typ av amatörmusicerande ansågs av flera debattörer vara ett sätt att höja den allmänna (musik)kulturnivån hos befolkningen – men som framgått av ovan var detta inte helt oproblematiskt. Studiecirklar kräver sina ledare – och det är här frågan om folkbildningens musikpedagoger, kort sagt utbildningen av musklärare, kommer in. 1952 inrättades Framnäs folkhögskola, och dess speciella musiklinje, i ett försök att möta detta behov.

Framnäs folkhögskola intar en central ställning i Larssons studie, och bokens längsta kapitel – som symptomatiskt nog ligger nästan rakt i mitten – ägnas helt åt skolan, dess etablering och verksamhet, dess elever och personal. I de därpå följande kapitlen fungerar Framnäs som en fond, som ett konkret exempel som resonemangen hela tiden kan föras tillbaka till. Tanken är god, men riskerar ibland att förvirra läsaren: handlar undersökningen om Framnäs, eller är Framnäs exempel på någonting mer generellt? I förlängningen handlar detta om vilken abstraktions- och analysnivå studien egentligen ligger på.

Vilka frågor är det då som Larssons studie väcker, och som undertecknad gärna skulle ha sett hade utvecklats en smula? En första fråga gäller den ständigt närvarande, ständigt föränderliga och ständigt problematiska amatö-

ren och amatörbegreppet. Vad innebar exempelvis amatörens relation till den professionella i denna musik(ut)bildningskontext? Skulle folkhögskolans musiklinje utbilda amatörer till att bli musikpedagoger, eller skulle utbildningen syfta till att göra fullfjädrade musiker/konstnärer av eleverna? Som framgår av debatten i tiden var gränsen mellan amatör och konstnär/professionell inte en okontroversiell fråga. Därför kan man fundera över vad folkhögskolans musikutbildning innebar för denna relation, liksom för begreppen som sådana. Larsson snuddar vid dessa frågor, men hon hade gärna kunnat accentuera dem ytterligare.

En annan fråga handlar om gränsen mellan musik som bildning och musik som förströelse. Larsson konstaterar att musikutbildningen hade en uttalad yrkesinriktning som var för folkhögskolan unik. Skulle man inte kunna tänka sig att musikutbildningen *måste* ha denna uttalade yrkesinriktning, för att utbildningen inte skulle klassas som enbart nöje och förströelse? Kort sagt att yrkesinriktningen blev ett sätt att betona den kanske inte alltid omedelbara nyttan i musiken och utbildningen av musikpedagoger för allmänhetens gagn? Här återkommer vi också till frågan om yrke och yrke – musklärare är ett yrke, men är konstnär det? Vad för typ av yrkesinriktning var det med andra ord som folkhögskolornas musikutbildning stod för?

Musik, bildning, utbildning är en gedigen och välskriven studie. Att man ibland kan ställa sig frågande inför materialhanteringen, och inför påståenden som inte riktigt får något belägg, eller att undersökningens fokus stundom framstår som otydligt liksom inriktningen som något snäv, är mindre skönhetsfläckar som inte har någon avgörande betydelse för helhetsintrycket. Dessutom framstår det som oerhört befriande med en undersökning som inte kommer med några svulstiga anspråk, utan som håller strikta tyglar inom ett väl avgränsat problemområde. Även om det hade varit intressant att se Larsson själv utveckla några av de frågor som hennes undersökning väcker, är detta att betrakta som ett uttryck om önskemål snarare än ett påpekade av brister. Larsson håller sig inom trygga ramar vilket är helt i sin ordning – men tänk så spännande de hade blivit, om hon för en stund lämnat denna trygghet och spetsat resonemangen ytterligare, om hon kommit med alternativa tolkningar och förklaringar! Förhoppningsvis får

vi se mer av sådana problematiserande utflykter i kommande studier. Klart står att *Musik, bildning, utbildning* är en stabil grund att utgå från.

My Klockar Linder

Sture Linnér: *Herodotos. Den första globalisten*. Stockholm: Norstedts förlag, 2008. 224 s. ISBN 978-91-1-301830-0, inb.

Källkritiskt fostrade historiker finner genant, att Herodotos räknas som portalgestalt till den vetenskap de själva företräder. Hör verkligen en kolportör av skepparhistorier och kritiklöst utbroderade skrönor hemma i en vetenskaplig tradition? I fallet Herodotos bryter sig misstrogheten mot godtrogheten, behovet av empirisk svalka mot intresset för det främmande och udda. Hur mycket mer verklighetsinriktad och kritiskt reflekterande framstår då inte den något yngre Tukydidés, som i sin historia om det utdragna kriget mellan Aten och Sparta aldrig lämnar en känd hellensk värld för att kasta sig ut i det fantastiska och exklusiva. När Tukydidés återberättar, gör han det med ögon- och öronvittnets auktoritet. Herodotos å sin sida sökte trovärdighet för mycket som ingen ödmötesgill grek kunde införliva med en nedärvd världsbild. Så har många fackhistoriker velat uppfatta honom.

Likafullt har senare tiders arkeologiska utgrävningar liksom etnografiska utredningar om avlägsna folkgrupper i rängonger som Herodotos berättar om visat att mycket i hans framställning har sanningsbakgrund. Historieskrivaren från Halikarnassos kan visserligen ibland ha feltolkat eller generaliserat utifrån otillräckliga utgångspunkter, men bakom företeelser han skildrat har nog så ofta visat sig finnas substans. Många antikhistoriker har under senare år försiktigt börjat omvärdera Herodotos *Historia*, berättelsen om perserkrigen i ett brett perspektiv med vida utblickar mot folkslag och kulturer i Afrika och Asien.

Sture Linnérs bok om Herodotos är den första som skrivits av en svensk i detta ämne. Det är en lärorik framställning. Boken resonerar klokt och inträngande kring sanningsfrågor i anslutning till olika avsnitt hos greken. Utgående från stor beläsenhet och inträngande kunskaper om tiden kan Linnér kosta på sig att med förståelse teckna de förutsättningar som var Herodotos givna. Före Herodotos

hade i huvudsak funnits två slags texter som skildrade det västasiatiska och afrikanska närområdet: genealogiska redogörelser och framställningar vari etnografi och geografi vävdes samman. Därutöver hade *logografer* – historieberättare – berättat om sina resor i Västasien, men deras rapporter har inte bevarats till eftervärlden. Herodotos – ”historiens fader” – blev den förste att foga samman etnografi, geografi och historia i ett brett panorama.

Linnér menar, att ingenting talar för att Herodotos skulle ha stått främmande inför samtidens filosofiska rön. Sju mil norr om födelsestaden Halikarnassos låg Miletos vid floden Meanders utlopp i Medelhavet. I Miletos hade tänkare som Tales, Anaximandros och Anaximenes verkat. Allt talar för, att Herodotos världsbild påverkats av den intellektuella atmosfären i Mindre Asiens joniska kustområden. Av vad han skrivit framgår, att han omfattade *isonomia* – principen om likhet inför lagen. Han försvarade den atenska demokratin som statsform. Dialektiska inslag med kontrastering av skäl och motskäl tillämpas när han ger sig i kast med skilda politiska modeller. Så oreflekterande som en tidigare generations historiker velat göra honom var han uppenbarligen inte!

Kritiska forskare har ifrågasatt om Herodotos någonsin rörde sig bortom Atens murar, sedan han väl flyttat över till Perikles stad från Halikarnassos. Dessa misstroagna har hävdat, att han byggt sin framställning på andrahandsrapportering. Den klarögda nyfikenheten på konkreta ting inom jordmån, agrikultur, gruvidrift och landskapets karakteristik i *Historia* säger emellertid något annat. Linnér kan berätta om hur sentida utgrävningar och textfynd i flera fall jävat misstrognas bedömningar. Mycket talar i stället för, att Herodotos i likhet med sena tiders rapportboks författare, rört sig över vidsträckt område – från Svarta havets kuster, genom Mindre Asien, Syrien, Irak (längs Eufrat, kanske ända ned till Babylon och Susa), de palestinska kustområdena, längs Nilen från deltat ned till trakterna kring Assuan, längs libyska kusten och slutligen över till den grekiska kolonin Turioi på italienska stövelns klack, vareft han slog sig ned och omkring 420 f.Kr tycks ha lagt ned sin rörpenna för gott. Konkreta detaljer och skarpögd iakttagelser i Herodotos *Historia* – av bibliotekarier i Alexandria längre fram uppdelad i nio böcker – talar förvisso ett annat än hörsägnernas språk.

Linnér redogör för uppbyggnad och tillvägagångssätt bakom Herodotos verk. Han presenterar den världsbild som ligger till grund för grekerns framställning. Klargör avsikter och influenser. Inte minst intressant att se är hur ekon från de homeriska dikterna gör sig påminta i vissa detaljer och i textstruktur. Men det verkligt ”moderna” hos Herodotos ligger ändå i hans ambition att avläsa och förstå olika samhällen efter ett brett spektrum. Den trånga bestämning av begreppet ”historia”, som fram till våra dagar har behärskat uppfattningen om vad som är väsentligt i det förångna, framhöll diplomati, militära operationer och konstitutionella förhållanden som centrala angelägenheter vid förståelsen av ett rike eller en kultur. En mer öppen attityd inför historieämnets omfattning har under senare årtionden gjort sig gällande. Detta har påverkat även antikhistorien. Religiösa bruk och uppfattningar, kvinnor, sexuella vanor, barn, uppfostran, åldringsvård och begravningsritualer har blivit föremål för historikers uppmärksamhet. Men just sådana ting avhandlades faktiskt redan av Herodotos! Hans väldiga bok är späckad med intressanta skildringar av ting som dessa. Inte minst med hänvisning till detta har han gjort sig förtjänt av epitetet ”historiens fader”.

Linnér förmedlar med inlevelse och bred kunskap väsentliga perspektiv för den som närmare vill blicka in i den västerländska historieskrivningens framväxt.

Olof Hägerstrand

Ebba Witt-Brattström: *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm*. Stockholm: Norstedts, 2007. 415 sidor. ISBN: 978-91-1301415-9, inb.

Under 1890-talet ägnade det äkta paret Ola Hansson och Laura Marholm en rad böcker åt frågan om kvinnans roll i det moderna samhället. Hansson behandlar i novellform (den manliga) sexualiteten i *Sensitiva amorosa* (1887) och den moderna kvinna som berättarjaget i denna bok åtrår i *Tidens kvinnor* (först utgiven på tyska som *Alltagsfrauen* 1891). Marholm söker framför allt i essäer som *Wir Frauen und unsere Dichter* (1895) och *Das Buch der Frauen* (samma år) utveckla ett program för hur litteraturen kan ställas i tjänst hos utvecklingen av en ny kvinnotyp. Båda kom de att bli ökända; tillsam-

mans kom de att betraktas som ett litteraturrens ”banditpar”. När nu Ebba Witt-Brattström behandlar banditparets verksamhet så är det dessa kvinnoskildringar, tydligt besläktade, lika tydligt väsensskilda, som står i centrum. Mot en kontext av dekadenslitteraturens genrekonventioner och dess rötter i tidens medicin och filosofi söker Witt-Brattström belysa Hanssons och Marholms skrifter. Men den huvudsakliga kontexten för respektive författarskap är makens/makans skrifter.

Boken är indelad i två huvuddelar där Hanssons skrifter behandlas i den första och Marholms i den andra. Av Hanssons författarskap är det särskilt novellsamlingen *Tidens kvinnor* som behandlas, med en del utflykter till främst *Sensitiva amorosa* och *Parias*. Detta är den epok i Hanssons författarskap som forskningen ägnat absolut störst uppmärksamhet åt, och det märks en del. Den som är bekant med Hansson-forskningen möter inga större överraskningar. Särskilt hos Ingvar Holm och Inger Månesköld-Öberg finner man mer utförliga beskrivningar av kontexten och närläsningar som är mer givande. Det vore synd att kalla denna del utfyllnad, för det är den sannerligen inte. Men Witt-Brattströms intressen och beläsenhet kommer mer till sin rätt när hon behandlar Hanssons maka.

Delen om Marholm är därför på många sätt intressantare. Witt-Brattströms ambivalens inför Marholm skiner igenom rätt tydligt här. Å ena sidan är det lätt att uppskatta den driftiga, spirituella, intelligenta personen som oförskräckt flyttar utomlands när den lettiska hembygden känns för trång, skapar sig Europanykte som kvinnosaksförfattare samtidigt som hon översätter sin man och hans vänner och med stor framgång fungerar som litterär agent. Å andra sidan är det tydligt att det hos Marholm finns en grälsjuk sida: skildringarna av tandagnisslandet när Lou Andreas-Salomé hinner publicera en bok om Ibsens kvinno-skildringar före Marholm. Tillsammans med det rätt respektlösa utnyttjandet av Victoria Benedictssons självmord som ett litterärt motiv blir det väldigt tydligt att det rör sig om en person med mörka sidor. Avsnittet är alls inget försök till äreräddning av Marholm. Däremot lyckas Witt-Brattström tydligt visa att Marholms mödramystik och särartstänkande alls inte är antifeministiskt utan tvärtom, givet de samhälleliga och intellektuella förutsättningarna, var en position med stark femi-

nistisk sprängkraft. Jag ställer mig visserligen tveksam till Witt-Brattströms påstående att Marholms ”författarskap [är] bortglömt” (362): det är trots allt så att det finns en mycket välskriven och gedigen biografi över Marholm – Susan Brantlys *The Life and Writings of Laura Marholm* (1988) – men däremot ingen om Hansson. Icke desto mindre är det värdefullt att Marholms författarskap här ges en omfattande och historiserande presentation.

Dekadensens kön är en spännande bok. Två av de mest fascinerande gestalterna ur det väl rikaste och mest fascinerande skedet i den svenska litteraturen läses ingående mot bakgrund av en helt igenom relevant och därtill spännande idéhistorisk kontext. Med hjälp av väl valda nyckeltexter, av t.ex. Nordau, Krafft-Ebing, Lombroso, och stridsfrågor – diskussionen av syfilisens utbredning under 1890-talet gör åskådligt hur de krav som delar av kvinnorrörelsen reste att också mannen skulle vara oskuld vid äktenskapets ingående alls inte bara var moralism utan i högsta grad kunde vara en fråga om liv och död – levandegörs den bakgrund mot vilken Hanssons och Marholms verk skrevs. Dock finns en del brister i behandlingen av den idéhistoriska kontexten. Ett centralt tema i Hanssondelen av boken är Hanssons skildringar av det omedvetna, som Witt-Brattström vill koppla samman med Freud. Att kunskaper om Ola Hansson är nödvändiga för den som vill förstå Freud utifrån sin tids vetenskapliga och kulturella förutsättningar är en fullt rimlig hypotes. Och det lyckas Witt-Brattström mycket väl att visa att så är fallet. Jag skulle kunna tänka mig att en renodling av detta tema – åtminstone om hon gjorde ett avsteg från sina principer om vikten av att skriva på sitt modersmål och gjorde en utflykt till tyskan eller engelskan – skulle kunna bli ett viktigt bidrag till Freudforskningen.

Att man behöver Freud, eller ens har någon glädje av Freud, för att förstå Hansson är däremot inte alls självklart. Här tycks det mig som att Witt-Brattström alltför snabbt och alltför lätt bestämmer sig för att Freud måste kunna bidra till förståelsen. Det leder till att begreppet ”det omedvetna” ges en psykologisk, närmast proto-freudiansk, tolkning närhelst Hansson använder sig av det. Men faktum är att ”det omedvetna” runt 1890 inte alls hade de psykologiska konnotationer som det skulle komma att äga tjugo eller trettio

eller hundra tjugo år senare. På Ola Hanssons tid är det i första hand ett metafysiskt begrepp, använt i anslutning till Eduard von Hartmann, tidens modetänkare. Det hade inte försvagat Witt-Brattströms tes om hon kopplat Hansson samman med den pessimistiska metafysiken istället för med Freud: tvärtom är sexualiteten hos Hartmann och hans kumpåner väl så central, och könsrollerna väl så stereotypa, som hos denne. Det hade inte försvagat hennes tes med en utflykt till de pessimistiska metafysikerna, men det hade gjort den historiska underbyggnaden stabilare.

Boken innehåller en del störande brister: här möter en del väl tvåsäkra omdömen om vilka författare som präglade Hanssons och Marholms böcker sticker också i ögonen: när Marholm exempelvis ser kvinnan som en ”driftsnatur” (219) är det verkligen inte självklart att det är ett eko av Lombroso som Witt-Brattström utan argument hävdar. Vidare innehåller språket litet för mycket skönhetsfläckar. Jag vet inte om pluralformerna ”Lonas, Noras och Rebeckas” (216) är germanismer eller anglicismer, men falskt klingar de i alla fall. Och nog hade väl en katakres som ”Man formligen ser Strindbergs små örön vifta som lyckliga taxsvansar” (241) eller de många talspråkliga vändningarna (”hela klabbet”, ”gilla läget”) kunnat besparas läsaren. Likaledes finner en pedantisk läsare en del brister vad gäller akribin. Det är ju inte Zarathustra som Nietzsche ”låter [...] varna män för att glömma piskan när de går till kvinnan” (252) utan en gammal kvinna som läxar upp Zarathustra. Som den litteraturvetare hon är vet Witt-Brattström naturligtvis att det inte saknar betydelse vilken fiktiv person i ett verk som uttalar en viss åsikt. Här citeras vidare Przybyszewskis flitigt återopade självbiografi efter en utgåva från 1965 trots att den nyligen utgivna verkutgåvan *Werke, Aufzeichnungen und ausgewählte Briefe* (9 vol. 1990–2003) innehåller en mer komplett version. Och i den utförliga litteraturlistan saknar man faktiskt den allra senaste monografin om Hansson: Wiczyślav Niemirowskis polska (men tyskspråkiga) avhandling *Der Schriftsteller Ola Hansson in Berlin 1890–1893* (2000) som behandlar just den fas av Hanssons författarskap som Witt-Brattström mest ägnar sig åt.

Det är, det skall sist av allt framhållas, en elegant bok, en vacker bok; dessutom är det en bok vars skönhet är betydelsebärande. Från omslagets slingor och typsnitt i jugendstil till

författarpporträttet, där Witt-Brattström med ett självsäkert smäleende möter läsarens blick och där *Månadsjournalens* nummer med ”kulturens kungapar” skymtas i bakgrunden (en porträttbild som kunde förtjäna en egen recension, faktiskt): utan att formgivningen alls

är påträngande lyckas den visa att form inte kan skiljas från innehåll. Däremot vill vi ta tillfället i akt att tillönska den ängsliga förlagsredaktör som valt bort fotnoter en myckenhet mardrömmar och matsmättningsbesvär.

Tobias Dahlkvist

Filosofi och teologi

Jan Olof Bengtsson: *The worldview of personalism: Origins and early development*. Oxford: Oxford University Press, 2006. 310 s. ISBN 978-0-19-929719-1, inb.

Amerikansk och brittisk personalism är en filosofisk strömning som inte så ofta låter höra tala om sig i Sverige. Genom boken *The worldview of personalism*, som ingår i serien *Oxford theological monographs* och väsentligen är en omarbetning av författarens doktorsavhandling, får man dock möjlighet att stifta närmare bekantskap med tidiga former av denna på många håll inflytelserika skolbildning. Centrala idéer i denna typ av personalism är personen som en grundläggande realitet, ofta kopplat till judisk-kristen teism, och ett därmed sammanhängande avvisande av hegeliansk metafysik och upplysningsfilosofi. I personalismen understryks också vikten av relationen, och en jag-du-filosofi kan också spåra sina rötter här. En av de mest kända personalisterna under förra århundradet, kort nämnd i boken, var förre påven Karol Wojtyła, bättre känd under namnet Johannes Paulus II.

Boken spårar denna filosofiska skolbildnings rötter till Friedrich Heinrich Jacobi (1743–1819) och den senare Friedrich Schelling (1775–1854). Från dessa leder sedan spåren vidare genom 1800-talets tyska reaktion mot Hegel till brittiska och amerikanska företrädare som Charles Barnes Upton (1831–1910), John Richardson Illingwood (1848–1915) och Seth Pringle-Pattison (1856–1931). I boken skildras också en personalistisk strömning i den svenska filosofin, hos filosofer som Samuel Grubbe (1786–1853) och Erik Gustaf Geijer (1783–1847).

Just utvecklingen till de svenska filosoferna utgör dock ett av bokens mer problematiska drag. De utförliga skildringarna av svenska personalister passar helt enkelt inte så väl in i en utvecklingshistoria av detta slag, då sambandet mellan dessa och de anglosaxiska per-

sonalisterna, som får sägas utgöra bokens huvudfokus, förblir oklar. Visst är det intressant att se hur senare tankegångar förömbådas hos svenska filosofer som Grubbe, Atterbom (1790–1855) och Geijer, och skildringen av dessa har ju också sitt egenvärde, speciellt i en engelsk språkkontext där flera av dessa mig veterligen annars är oätkomliga. Inte desto mindre gör denna ”avstickare” till det svenska sidospåret att framställningsgången överlag haltar betänkligt. Detta märks inte minst i de många och långa fotnoterna i inledningskapitlet, som tydligt bär spår av en vilja att säga mer om de svenska förhållandena än den föresatta ramen för boken medger. I linjen från tysk till anglosaxisk personalism blir de svenska personalisterna en alltför lång parentes.

En annan egendomlighet i boken är att i bokens första kapitel, med titeln ”The current view of personalism and its origins”, ges en översikt över personalismens historia utifrån boken *The philosophy of personalism* av Albert Knudson från 1927. Utifrån kapitlets rubrik förväntar sig läsaren, kanske oberättigat, att få en genomgång över det nuvarande forskningsläget kring personalismens historia, men får alltså istället en genomgång av historien utifrån denna över 80-åriga bok (som väl snarast får räknas som ett studieobjekt i sammanhanget, och också står uppräknad såsom primärlitteratur i bibliografin). Visserligen ges genom hela boken inblickar i olika perspektiv i dagens forskning om personalismens historia, men intrycket består ändå att författaren med detta första kapitel missade chansen att ta ett samlat grepp på dagens forskningsläge i frågan.

Bortsett från dessa drag är dock boken mycket läsvärd. På ett systematiskt sätt går den igenom filosofin hos ovan nämnda och många andra företrädare för tidiga former av personalismen. I det första huvudkapitlet avhandlas hur ett personligt förnuft (”reason”) ställdes mot ett opersonligt förstånd (”understanding”) i den personalistiska epistemologin. I det andra huvudkapitlet fördjupas

bilden av personbegreppet då framställningen leds över till personalisternas behandling av Gud, den Absoluta Personen; här ställs personalisternas tänkande också i relief mot en ”klassisk” judisk-kristen teism. I det tredje och sista huvudkapitlet syntetiseras dessa båda teman till en framställning av personalisternas grundläggande verklighetsförståelse. I den tidiga personalismen kan man, naturligt nog, finna en form av jag-du-filosofi, senare mer fullödig utvecklad av Buber, där relationen blir en grundläggande kategori i verklighetens uppbyggnad.

Det är i denna bokstavligen trinitariska struktur som författaren utvecklar sina slutsatser. Boken är ur den aspekten väl sammanhållen, att den övertygande lyckas argumentera för de teser den i inledningen och slutsatserna utger sig för att driva. Möjligen förblir förhållandet mellan personalismen och den kristna trinitetsteologin något oklar, och författaren tycks också vackla mellan att utveckla en brotts och en kontinuitets hermeneutik på detta område. Men det starka sambandet mellan tysk och anglosaxisk personalism, som får sägas utgöra bokens huvudtes, står efter läsningen utom allt tvivel. Författaren lyckas också väl i sin föresats att visa att de personalister som framställs i boken är relevanta tänkare också för vår tid. Boken kan därför läsas med behållning av alla som vill stifta bekantskap med det tidiga skedet i denna fortfarande livskraftiga och relevanta filosofiska skola.

Erik Åkerlund

Carl Cederberg (red): *Att läsa Platon*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2007. 220 s. ISBN 978-91-7139-730-0, häftad.

Som framgår av M. Cavalcante Schubacks inledning är syftet med boken att med hjälp av framstående interpretationsexempel (sju filosofiska och ett filologiskt) försöka visa, att en fenomenologisk tolkning i förening med filologisk exeges är den bästa vägen till förståelsen av Platon. Enligt Cavalcante Schuback har nämligen debatten mellan idealism och realism först genom Husserls definition av varat som ”framträdande” (*Erscheinung*) fått en tillfredsställande lösning. Boken presenterar således ett urval av texter som behandlar Platons uppfattning av varat.

1) Enligt M. Heideggers artikel ”Platons lära om sanningen” (1931/32) förlorar begreppet sanning (*alétheia*) i och med Platons grottliliknelse sin ursprungliga betydelse av oförborgadhet (*Unverborgenheit*): Platon uppfattar nämligen uppstigningen till sanningen som en bildningsprocess och förknippar varat med idéerna (eidos av idein = se). Därmed förlägger han sanningens väsen till människans egen insiktsprocess. Sanningen blir subjektiv.

2) I sin uppsats ”Odödlighetsbevisen i Platons *Faidon*” (1973) tolkar H. G. Gadamer dialogen *Faidon* som den platonske Sokrates kritiska uppgörelse med Kebes och Simmias, två företrädare för en ny generation av pythagoreer, för vilken de tidigare religiösa grundvalarna har fått träda tillbaka till förmån för rationell vetenskap. Gadamer hävdar, att Platon är ute efter att med ett antal bevis klargöra, att ett naturvetenskapligt synsätt inte förmår att rubba tron på själens odödlighet; däremot har han inte haft som syfte att ge bevis för denna övertygelse som sådan, eftersom det inte är möjligt för människan att uppnå full visshet i frågan. Alla ställen, där Platon medvetet avstår från en fullständig utläggning av sin lära (*Aussparungsstellen*), misstolkas av Gadamer som Platons fenomenologiska bekännelse till sin egen okunskap.

3) Mot bakgrund av det som Aristoteles har förmedlat om Platons oskrivna lära tolkar J. Klein, ”Om Platons *Filebos*” (1972), denna dialog som en komedi riktad mot tidens filosofiska strömningar. Genom sin bristande avrundning, sina talrika övergångar och sin skenbara brist på struktur ger *Filebos* en bild av lust i form av *apeiron* (”det gränslösa”, ”det obestämda”).

4) I ”Det godas supremati över andra begrepp” (1967) omtolkar I. Murdoch grottliliknelsen i fenomenologisk riktning utan att skilja mellan textinterpretation och egna åsikter. Enligt Murdoch står vägen från grottvägen upp till solen inte för någonting annat än vägen från vår egen självcentrering till det moraliska godas princip. Även om vi kan finna denna princip exemplifierad inom områden som natur, konst och vetenskap, kan vi på grund av vårt eget väsens begränsning aldrig se den helt och klart. Den kan därför bara uttryckas metaforiskt.

5) Enligt J. Patoka, ”Den undersökta själen” (1973) är omsorgen om själen hållningen hos den ständigt sökande, som när han erfar sitt ovetande, erfar sitt egentliga väsen. Filo-

sofen formar sig själv som en varelse för vilken världen, dvs. den ontokosmologiska världen samt samhället och själen, uppenbaras. Patoka beskriver Platons matematiskt strukturerade hierarkiska indelning av världen som förklarar enheternas framträdande inom de många, och hävdar, att Platon avstod från att skriva ner denna lära därför han inte uppfattade filosofin som ett avslutat system utan som ett levande arbete. På samma sätt skall filosofen genom att leva för samhället och helheten förneka sig själv.

6) J. Sallis jämför i sin uppsats ”Timaios tal om chôra” (1995) varandets slag och blivandets slag (och deras respektive kunskapsteoretiska motsvarigheter) i första delen av Timaios tal med det tredje slaget, chôra, och insikten därom genom den ”oäkta uträkningen”. I den obestämdhet som karakteriserar chôra ser Sallis orsaken till dess oprecisa behandling och den ”början” på dialogen som det ges i uppdrag att söka efter redan i 29b. Det fjärde tal som ställs i utsikt i dialogens inledande samtal visar enligt Sallis på ett oartikulerat tal av själva chôra som är begynnelsen till allt.

7) I en egen uppsats beskriver och kommenterar utgivaren E. Levinas förhållande till Platon. Levinas skiljer mellan jagsfären (det som ingår i en bekant och manipulerbar kategori: detsamma) och den andre som lär oss se bortom oss själva (deneutralisering av varat: begrepp ersätts av personer). Genom att vara för den andre transcenderas varat och det goda uppenbaras. På samma sätt som hos Murdoch reduceras alltså det platoniska ena till det moraliskt goda och etiken blir den första filosofin.

8) I den filologiska uppsatsen ”Idéernas terminologi” (1936), som undersöker huruvida idéerna är transcendenta eller immanenta, drar G. F. Else slutsatsen, att Platon till en början övertagit orden *éidos* och *idéa* i deras betydelse av slag och art så som de återfinns i naturen (dvs. i immanent betydelse) från Hipokrates, men att han i sin strävan efter klarhet och pålitlighet i definierandet av tingen och deras kategorier så småningom antog transcendentia entiteter. I dialogerna förekommer dessa dock nästan uteslutande bara i mytisk dräkt och har i övrigt förbehållits undervisningen inom Akademien. På dessa esoteriska skäl använder sig definitionsdialogerna återigen av det immanenta kategoriseringsbegreppet. Else iakttagelser innebär dock inte nöd-

vändigtvis att vi måste anta en konsekvent tankeutveckling utan kan lika gärna förklaras utifrån de respektive dialogernas litterära särart.

Sammanfattningsvis kan boken sägas ge en god överblick över den fenomenologiska Platontolkningen. De fenomenologiska texterna belyser förhållandet mellan varat och blivandet och därmed också vägen till insikt på ett fascinerande sätt. Däremot avlägsnar de sig från Platon genom att förneka det metafysiska varat och bestrida möjligheten till definitiv insikt. Eftersom syftet mestadels inte är en autentisk tolkning av Platon utan en produktiv omtolkning av den förste metafysikern i fenomenologisk riktning, blir bokens titel missvisande.

Ulrike Bruchmüller

John Marincola (red.): *A companion to Greek and Roman historiography*, Volume I-II, Malden, Oxford & Victoria: Blackwell Publishing 2007. xli + 705 s. ISBN 978-1-4051-0216-2, inb.

Historieskrivningen är en av de få intellektuella discipliner som inte från början var en del av filosofin. Under antiken står den närmare retoriken, och spelade en viktig roll i antik bildning och utbildning. Historiografi kom också att bli en central del av den klassiska traditionen och särskilt under perioden från renässansen till upplysningen var de antika historikerna viktiga förebilder. Även förnyare som Ranke beundrade Thukydides. Av dessa skäl har också antikens historieskrivning varit ett stort och livaktigt forskningsfält.

Den nyutkomna *A companion to Greek and Roman historiography* har redigerats av John Marincola som under det senaste decenniet etablerat sig som en av de internationellt ledande forskarna på området. Han sammanfattar i verkets inledning forskningens tillstånd. I den äldre etablerade forskningen har frågor om de antika historieverkens innehåll och källvärde spelat en central roll. Under senaste 30 åren har en ny forskningstrend lagt fokus på skrifterna som litterär artefakter och den antika historieskrivningens syften och funktioner. Stundtals har konflikterna mellan dessa båda frågeriktningar varit stark, men Marincola argumenterar för pluralism och har i de föreliggande volymerna strävat efter att

ge båda utrymme. Resultatet har blivit två fylliga volymer som både ger initierade summeringar av forskningen och många exempel på moderna analyser av både övergripande frågor och enskildheter. Här finns också ett bra index och listor på antika historieskrivare och deras verk. De två volymerna innehåller hela 57 artiklar, och de behandlar en period på närmare 1 000 år. I första hand behandlas texter som bevarats, men det finns också flera rekonstruktionsförsök gällande skrifter och författare som vi bara känner genom fragment och andrahandsuppgifter. Det senare är desto viktigare eftersom det uppskattats att bara ca 2 % av de texter vi vet existerade har bevarats. Det handlar alltså om något mycket mer ambitiöst än en vanlig *Companion*, och i det stora har det blivit ett mycket lyckat verk. En vidare förtjänst är att flera forskare utanför den anglosaxiska världen medverkar.

Verket är indelat i fyra tematiska huvudavdelningar (det finns också en femte del, men den består bara av en kortare artikel). Den första delen kallas *Contexts* och det skall uppenbarligen förstås i vid mening. Här behandlas i flera artiklar ämnen som det grekiska begreppet *historia*, historieskrivningens uppkomst, grunddragen i antik historieskrivning, relationen till myter etc. Denna första del innehåller de mest ambitiösa och nydanande forskningarna. Roberto Nicolais resonemang om historieskrivningens tävling med epiken, dess plats i utbildningssystemet samt dess publik är mycket perspektivskapande. Här tydliggörs flera grundläggande skillnader mellan historieskrivningen i den antika respektive moderna världen. Detta ämne tematiseras också av Carolyn Dewald som analyserar meningskapandet hos de första grekiska historikerna med det *explicita* syftet att belysa den moderna debatten. En intressant detalj är att ett par författare vänder på den klassiska bilden av arkaiske Herodotos och mer rationelle Thukydides, och påpekar medan den förre ofta anger var han fått sina uppgifter ifrån, så låter den senare sin egen berättelse uppsluka alla källor som därmed osynliggörs.

Ett bra exempel på den språkligt orienterade moderna forskningen är Catherine Darbo-Peschanskis djupgående och uppslagsrika artikel. Hon polemiserar mot den äldre forskningens disciplinära, kognitiva och evolutionsnära betraktelsesätt. Startpunkten är en analys av det grekiska historiebegreppet som närmast bara betyder undersökning, och alls inte var

exklusivt för historieskrivarna. Hon betonar att man måste hålla isär det vi kallar historicitet och den litterära genren historieskrivning när vi läser de antika texterna. En viktig och provokativ slutsats som dras av Darbo-Peschanski är att det sker ett brott med äldre traditioner i och med Thukydides och att senare grekiska historieskrivning, genom att kronologiskt fortsätta där han slutade sin framställning, skapar både en litterär genre och en sammanhängande historia som ett objekt. Mot flera av dessa slutsatser vänder sig Guido Schepens i sitt bidrag. Han argumenterar för att sanningsfrågor var centrala i utvecklingen, och han betonar skillnaderna mellan historieskrivning och litteratur i den antika världen. Vidare menar han att Thukydides inte ensam var paradigmatisks för senare historieskrivare.

John Marincola bidrar med en utmärkt diskussion av de i antik historieskrivning så frekventa återgivna talen (Perikles liktal hos Thykydides torde vara det mest kända). Marincola menar att talekonsten, efter militära dåd, var det som gav mest ära i den antika kulturen. Homeros hjältar var ”speakers of words and doer of deeds”. Artikelns fokus gäller de återgivna talens funktioner i den historiska framställningen: de används för att ge analyser av grundfrågorna i skeendena, de kan ge en politisk filosofi, andra folks synvinklar, en bild av talarens karaktär och tänkesätt, samt för att markera dramatiska ögonblick. Marincola har vidare en utförlig diskussion om talens relation till antik retorik. Bland annat vänder han sig mot modern kritik, och menar att de antika historieskrivarna gjorde reflekterade urval och sammandrag utifrån vad de ansåg vara det väsentliga i ett skeende och utifrån *antika* principer om sannolikhet. Särskilt intressant är antikritiken beträffande anakronismanklagelser mot antik historieskrivning. Marincola menar att tendensen att minimera olikheterna mellan epoker till en del handlade om *olika syften* med historia: där moderna historiker letar efter skillnader sökte de antika efter tidlösa sanningar och exemplariska modeller.

Verkets andra huvudavdelning heter *Surveys* och innehåller diskuterande översikter. Här behandlas ämnen som: krigsmonografier, universalhistoria, lokalhistoria, västgrekisk historieskrivning, grekisk historia om Persien och om Rom, den tidiga romerska traditionen, historieskrivningen i senrepubliken, kejsar-

dömets historiker m.m. Denna del har inte riktigt lika hög ambitionsnivå som den första, men de flesta artiklarna är mycket innehållsrika och orienterande. Här finns också några riktigt bra bidrag. Detta gäller till exempel Christopher Pellings jämförande studie av de grekiska historiker som skrev om Rom. Två mycket informativa och välargumenterade artiklar behandlar ”det österländska”. John Dillery skriver om babylonisk och egyptisk historieskrivning på grekiska. Trots att både Berossos av Babylon och egyptiern Manetho delvis tycks ha skrivit för att lära de nya makedoniska eliterna om sina egna länder, så blir skillnaderna i ”historiesyn” slående. Inte minst de kronologiska perspektiven vidgas enormt (432 000 år i Berossos fall). Ett återkommande tema är här den österländska kritiken av grekernas brister på dokument från äldre historia. Denna synpunkt dyker också upp i Gregory E. Sterlings genomgång av judisk historieskrivning i relation till grekisk. Här ges också intressanta utblickar bakåt och framåt: både de mer historiska böckerna av Bibeln och de kristna kyrkofäderna sätts i perspektiv. Inte minst den ”tävling” som flera judiska historiker iscensatte om vilket folk och vilken kultur som var äldst kom att bli ett bestående arv i den kristna tankevärlden.

Den tredje delen heter *Readings* och innehåller mer konkreta analyser. Oftast handlar det om enskilda passager som tolkas och används för att belysa verk, författarskap eller genrer. Ett bidrag av Ellen O’Gorman behandlar ”The politics of Sallustian style” utifrån både samtidskontext och dess verkningshistoria. Inte minst hos kristna författare kom dennes kritik av romersk imperialism och ”begäret att härskas” att spela en viktig roll. Hon uppmärksammar särskilt Sallustius stil med dess undergrävande tekniker visavi det politiska språket. Även David Rohrbacher står för en språkhistoriskt orienterad analys i sitt bidrag om Ammianus. Här argumenteras för en alternativ läsning där man inte fokuserar på hans dekadensskildring som en källa, utan som ett polemiskt inlägg riktat till en publik bestående av Romkritiska krafter i samtida kejsarliga administrationen. I denna del finns också flera bra traditionella analyser. Frank Walbank, nestorn i Polybiosforskningen, skriver om begreppet *tuche* (öde). Polybios begrepps-användning är i flera avseenden ambivalent och ibland tycks det vara motsägelsefullt. Walbank genomför en inträngande analys av pro-

blemen, och kommer till slutsatsen att de olika innebörderna mycket väl kan förenas med varandra. Peter Green har skrivit en klassisk historiserande artikel om Diodoros av Sicilien. Han vänder sig mot att forskare oftast behandlar honom som en förvirrad dumskalle, och visar skickligt hur Diodoros kronologiska tekniker är rationella utifrån hans egna förutsättningar.

Den fjärde delen heter *Neighbors* och behandlar antika genrer och discipliner som på olika sätt gränsar till historieskrivningen. Det gäller epik, etnografi, tragedi, antikvarianism, biografi, geografi och romankonsten. I studier av detta slag är det naturligtvis viktigt att vara analytiskt tydlig. I flera fall handlar det om begrepp och åtskillnader som var andra än idag. Några av artiklarna blir också ambivalenta på grund av bristande klargöranden, men flertalet klarar sig bra. Denna del är värdefull genom att artiklarna gör tydligt hur annorlunda den antika ”iden” om historieskrivning var.

A companion to Greek and Roman historiography har till allra största delen blivit ett mycket lyckat verk. Bortsett från den redan nämnda dubbelheten i modern forskning är det emellertid svårt att se något enhetligt drag. Tvärtom är heterogeniteten i forskningen påtaglig, och de två volymerna gör stor rättvisa åt detta. De rekommenderas varmt.

Mats Persson

Lodi Nauta & Detlev Pätzold (red.): *Imagination in the later Middle Ages and Early Modern times*. Leuven: Peeters, 2004. xv + 213 s. ISBN 90-429-1535-8, inb.

Den roll som föreställningsförmågan spelar i våra liv kan svårigen överskattas. Dess betydelse är inte bara avgörande för en stor del av våra vardagliga aktiviteter, utan ligger också till grund för verksamheter som konst och vetenskap. Det är därför inte heller särskilt förvånande att denna förmåga varit föremål för undersökning och diskussion ända sedan antiken.

Inom den filosofisk-psykologiska traditionen, som bygger huvudsakligen på Aristoteles och Galenos läror, betraktades föreställningen som en av den sensitiva själens inre funktioner vars roll är att medla mellan de yttre sinnena och förnuftet. Förutom att vara en passiv förmåga att hålla kvar de intryck som mottagits

från de yttre sinnena, ansågs föreställningen också vara en förmåga att aktivt bearbeta dessa intryck. Följaktligen uppfattades den inte bara som en nyttig mellanhand mellan de yttre sinnena och förnuftet, utan också som en nyckfull och bedräglig kraft i stånd att förvränga vår uppfattning om världen och leda oss vilse.

Utifrån synen på föreställningen som en av själens kognitiva förmågor växte sedan ett intresse för föreställningens verkningar fram inom den retoriska traditionen, där Cicero och Quintilianus räknas till de främsta auktoriteterna. Inom retoriken kom man att betona hur föreställningen inte bara fyller en epistemologisk funktion, utan också kan användas för att manipulera känslorna hos en åhörarskara.

Dessa två traditioner fortsatte sedan att utöva ett stort inflytande fram till 1600-talet, och även om den moderna vetenskapens framväxt innebar en omvärdering av dessa teorier upphörde man inte att tillskriva föreställningsförmågan en viktig roll, inte minst inom vetenskapen där man ansåg den vara ett värdefullt instrument för att utarbeta modeller, uppfinna experiment och framkasta hypoteser.

Antologin *Imagination in the later Middle Ages and Early Modern times* innehåller tio stycken detaljrika uppsatser som avhandlar synen på föreställningen under perioden från mitten av 1200-talet till slutet av 1600-talet. Bidragen kan, med några undantag, delas in i tre kategorier som tar upp följande teman: den filosofisk–psykologiska traditionen under senmedeltiden, den retoriska traditionen under renässansen, samt det sätt på vilket synsätten inom dessa två traditioner förändrades när föreställningsförmågan blev föremål för förnyad undersökning under 1600-talet.

Jan R. Veenstras "The subtle knot: Robert Kilwardby and Gianfrancesco Pico on the imagination" och Olaf Plutas "On the matter of the mind: Late-Medieval views on mind, body, and imagination" hör till den första kategorin. Båda lägger tonvikten på diskussionen av föreställningsförmågans förmedlande position mellan det kroppsliga och det själsliga. Veenstra utreder hur dominikanen Kilwardby och den mer platonskt orienterade Pico på olika sätt brottades med att förena Aristoteles syn på de själsliga förmågornas förhållande till kroppen med den kristna läran. Pluta lyfter däremot fram en senmedeltida tradition, som går tillbaka till filosofen Jean Buridan, vars position i frågan om mentala

fenomens förhållande till det materiella har enligt honom klara motsvarigheter till så kallad icke-reduktiv materialism i dagens medvetandefilosofiska debatt.

Till andra kategorin hör Peter Macks "Early Modern ideas of imagination: The rhetorical tradition" och Lodi Nautas "Lorenzo Valla and the limits of imagination". Mack koncentrerar sig på begreppet "livlig framställning" (*energeia*) och visar bland annat hur Philip Sidney och Francis Bacon förenade några av den retoriska traditionens grundidéer i sina diskussioner av förhållandet mellan föreställning och poetisk kreativitet. Nauta tar däremot fasta på Vallas fråna kritik av den inom den skolastiska filosofin dominerande fakultetspsykologin. Valla tycks ha värderat föreställningens bruk inom retoriken som en oerhörd viktig förmåga att väcka åhörarnas känslor. Inom filosofin ansåg han den däremot vara en vilseledande kraft som bidrar till att uppfinna allskonns abstrakta entiteter som inte har någon som helst motsvarighet i verkligheten. Uppsatsen avslutas med några kommentarer avseende likheter mellan Vallas och Wittgensteins kritiska syn på föreställningsförmågan.

I Detlev Pätzolds "Imagination in Descartes' Meditations" och Piet Steenbackers "Spinoza on the Imagination" behandlas slutligen synen på föreställningens roll inom tidig modern filosofi. Pätzold argumenterar för att Descartes under hela sitt författarskap betraktade föreställningen som en viktig och självständig kognitiv förmåga vars roll är att understödja det rena tänkandet. Steenbakker lyfter däremot fram den avgörande betydelsen som Spinoza tillskriver föreställningen i *Etiken*, inte minst med avseende på hur människan kan bemästra affekterna.

Redan i introduktionen bemöter redaktörerna flera av de invändningar som möjligtvis kan riktas mot volymen. Antologin erbjuder till exempel ingen heltäckande bild av synen på föreställningen under den givna perioden, utan består snarare av ett antal till synes mer eller mindre godtyckliga nedslag. Man kunde mycket väl tänka sig en liknande samling uppsatser som lyfter fram helt andra tänkare, traditioner eller aspekter av föreställningsförmågan. Förtjänsten är i så fall att volymen bidrar till att visa hur skiftande och mångfacetterad utvecklingen av begreppen *imaginatio* och *phantasia* varit. *Imagination in the later Middle Ages and Early Modern times* torde

därmed kunna komma till nytta för alla dem som intresserar sig för idéutvecklingen inom ämnen som estetik, filosofi, psykologi och retorik.

Lorenzo Casini

Stina Fallberg Sundmark: *Sjukbesök och dödsberedelse. Sockenbudet i svensk medeltida och reformatorisk tradition*. Skellefteå: Artos, 2008. 332 s. ISBN 978-9175803739, häftad.

I engelsk forskning har sedan länge nya frågor ställts, nya teorier och perspektiv presenterats när det gäller den så kallade reformationsprocessen (namn som Eamon Duffy, Jack Scarisbrick och Alexandra Walsham kan nämnas). Genom nya frågor, nytt material börjar vi inse vidden av den fortsatta katolska närvaron, liksom hur utbredt katolsk mentalitet, seder och bruk var, under engelskt 1500- och 1600-tal. Inte heller går det längre att tala om protestantismen som ett förnuftsuppvaknande, eller om det katolska som ett ”murket hus” som föll ihop av egen tyngd när tiden var inne.

Stina Fallberg Sundmark har i sin avhandling *Sjukbesök och dödsberedelse* försökt anlägga ett liknande perspektiv på svenskt 1500-tal. Att studera människan inför döden, genom de sista riterna och handlingarna, kan vara ett lyckat grepp. Inför ett avslut framstår livet, och meningen med allt, i ett tydligare ljus. Att kalla på en präst inför döden har sedan forntiden varit standard i katolsk tradition, redan i Jakobs brev (5:14–15) står det att om någon är sjuk så ska man kalla på en presbyter för att be för den sjuke och smörja denne med olja. Att föra den konsekrerade hostian till de döende är också välkänd praxis sedan fornykyrkans dagar, privatbikt sedan tidig medeltid.

Till de döende i de svenska socknarna kom alltså genom hela medeltiden präst och klockare, inte sällan tillsammans med bybor, vänner, släkt, i en vördnadsfull procession, gärna med ljusbärande, vigvatten och krucifix. Prästen, i ämbetsdräkt och stola, bar en *pyxis*, alltså en liten gyllene ask som innehöll *viaticum*, vägkost, det i mässan förvandlade brödet, reserverat i kyrkans tabernakel för kommunion utanför mässan, ett bröd som alltså nu betydde Kristus, Frälsaren som på det viset bokstavligen, gång efter annan, efter vägar och stigar, drog land och rike runt. Vart helst

denne kom markerade ortens folk sin vördnad genom knäfall och tillbedjan.

Att denna sed inte omedelbart lät sig brytas vid reformationen är klart, även om reformatörerna propagerade för avskaffandet av processionerna och i dess ställe lyfte fram ett protestantiskt nattvardsfirande med textläsningar vid sängkanten, liksom avskaffandet av reserverade hostior i kyrkorna. Kanske de tomma tabernaklen, liksom förbudet från 1544 för Kristi lekamen-processioner, förvandlade Sverige mer än många i förstone anar. Frånvaron ersatte närvaron, så bör många gammaltroende ha menat. Att därtill reformatörerna propagerade för att bönera för de döda skulle avskaffas, gjorde nog inte läget ljusare för katolikerna. Den ”normale” katoliken visste att tabernaklet var tomt endast på långfredagen, nu blev snart varje dag till en långfredag.

I en kollektivistisk tid, där tillika döden alltid var påtagligt närvarande, var det en självklarhet att be för levande och döda. Att be på kyrkogården, inte minst för de döda utan släkt, gav avlat, alltså var ett sätt att reparera syndaskador, för den som redan ångrat dessa, biktat och blivit avlöst. Nu gick inte detta längre utan den enskilde blev utlämnad, som fattig syndig människa, åt en (mähända vredgad) Gud.

Avhandlingen är läsvärd, vackert illustrerad och tankeväckande. Mähända är resonemangen stundom lite väl ytliga, ibland presenteras, i vart fall för en katolik, rena självklarheter – det mesta av medeltida praxis runt ett sjukbesök ser ju inom katolska kyrkan, världen över, likadant ut också i dag. Beteenden, texter, sånger och föremål är närmast identiska. Ibland låter det i texten som om riterna handlade om något unikt medeltida, nu närmast okänt, så är inte riktigt fallet. I det sammanhanget kan man också undra över rubrikens ord om ”svensk tradition”, den katolska kulturen var (och är) ju i grunddragen övernationell. Inte heller är det helt lyckat att kontrastera ”medeltida och reformatorisk tradition”. Jag saknar också en del material som kunde ha förstärkt resonemangen, fler predikningar hade kunnat vara en sådan källa. Kanske borde författaren också ha funderat över det faktum att före 1531 fanns ingen enda reformatorisk biskop, samtliga präster i landet var katolskt vigda, lutheranerna endast en försvinnande minoritet (fem uppror visar med all önskvärd tydlighet att folkflertalet värjde sig).

Källorna tiger för övrigt oftast still om hur stort missnöjet var i landet med den i huvudsak kungliga politiska reformationen. Vi kan dock ana, inte minst utifrån vad vi nu känner till, att detta var betydande.

Till sist, författaren har ringat in ett brännande fält mellan gammalt och nytt, kristalliserat i hanterandet av den döende. Den traditionella sakramentala verklighet som band samman levande och döda brast under svenskt 1500-tal, nu skapades istället på lutherskt håll en växande klyfta mellan levande och döda. Ett nytt – mer isolerat – *jag* såg så sakteliga dagens ljus.

Magnus Nyman

Yvonne Maria Werner: *Nordisk katolicism. Katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*. i + 454 s. Göteborg: Makadam Förlag i samarbete med Centrum för Danmarksstudier vid Lunds universitet, 2005 ISBN 91-7061-012-6, inb.

Vad är det som får en människa att konvertera och byta religiös övertygelse? Den frågan är lika relevant idag som den var under den tidsperiod som Yvonne Maria Werner intresserar sig för i ännu en bok om nordisk katolicism. Werner är en extremt produktiv forskare med en lång och gedigen lista på verk som redan tangerar det område hon tar upp i boken *Nordisk katolicism. Katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*. Trots den långa och något otympliga titeln är det en bok som väcker i alla fall undertecknads intresse. Boken är medryckande skriven, och man tycker sig ofta komma både händelser och personer nära på ett nästintill personligt plan.

I Danmark rådde sedan 1849 i det närmaste total religionsfrihet, och detta gjorde att man där på ett mindre komplicerat sätt än i Sverige kunde bedriva en aktiv katolsk missionsverksamhet genom att öppna ett stort antal skolor och sjukhus samt grunda ett ansevärt antal nya församlingar. Missionen verkar ha varit något av en succé, även om det ibland kan vara svårt att i boken förstå hur många människor man egentligen lyckades omvända till den katolska tron. Inte heller framgår det så tydligt om det var vanligt eller inte att de som konverterade också lyckades uppfostra sina barn (och kanske barnbarn) så att de förblev katoliker. Det hade varit önsk-

värt att för tydlighetens skull ge några statistiska uppgifter i form av en enkel tabell eller annan uppställning.

Ett avslutande kapitel i boken handlar om konversioner till islam i ett modernt perspektiv. Naturligtvis är detta ett angeläget ämne, även om det inte på ett entydigt sätt kan förstås som en del av det undersökta materialet. Men kanske det skulle ha förtjänat lite mer uppmärksamhet så att det inte skulle ha kommit i skymundan som det dessvärre gör i den disposition boken fått? De jämförelser som görs är dock intressanta och skulle på många sätt kunna utvecklas ytterligare. Så blir man lite nyfiken och förundrad över att författaren ser likheter mellan ahmadiyahörelsen och Piusbrödraskapet på grundval av att de förra i en pakistansk lag inte tilläts att kalla sig muslimer, och de senare av den tyska författningsdomstolen förbjöds att kalla sin verksamhet för katolsk. Vari likheterna för övrigt skulle ligga sägs inte. Möjligtvis är likheterna inte större än de just nämnda. Ahmadiyahörelsen är ju en religiös riktning som vill gå vidare och göra tillägg till den traditionella muslimska läran. Mirza Ghulam Ahmad som är grundare till rörelsen ses som den utlovade Mahdi (och Messias) som shiitiska muslimer överlag fortfarande väntar på. Han hävdade att Jesus överlevde korsfästelsen och vände sig till de judiska förlorade stammarna med sitt budskap och till sist avled i trakten av Kashmir. Piusbrödraskapet kan snarare betraktas som konservativa och gärna vill återgå till en tidigare och mer traditionell form av katolicism än vad majoriteten av katoliker känner sig vana vid idag. Det man vänder sig mot är bland annat den liturgireform som genomförts efter Andra Vatikankonciliet.

Werner följer inte att hon själv sympatiserar med de grupper inom (och delvis utanför) Katolska kyrkan som brukar benämnas traditionalistiska och som med svårighet (eller inte alls) godkänner och tar till sig Andra Vatikankonciliet nyorientering på det pastorala och teologiska planet. Hon beskriver till och med hur hon har deltagit i gudstjänster arrangerade av dessa grupperingar, och hur bra hon tycker om dem. Det är naturligtvis alltid bra när en forskare ärligt säger var han eller hon står, och än mer i detta fall eftersom läsarna inte behöver tveka om var hennes sympatier ligger.

Boken är som helhet mycket intressant och läsvärd, och kan rekommenderas alla som är intresserade av den tidsepok och det forsk-

ningsfält Yvonne Maria Werner har tagit sig an i ytterligare en bok. Mycket av det hon skriver känns nytt och spännande, och hon knyter samman det med den forskning hon bedrivit tidigare. Ett par gånger kan man dock uppleva att hon återanvänder material i form av text och bild i något för hög utsträckning. Så följer hon sin egen text i boken *Världsvind men främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1929* (1996) mycket nära i vissa

stycken. Det är möjligt att dessa avsnitt som ibland rör sig över flera sidor kunde ha kortats ned utan att framställningen hade förlorat så mycket på detta. Materialet, bland annat redovisningen av de enkäter som gjorts bland katolska konvertiter i Sverige, finns ju faktiskt redan redovisat en gång på ett annat ställe. Men boken är, som sagt, i sin helhet mycket intressant och läsvärd.

Hedvig Larsson

Naturvetenskap och medicin

Karl A. E. Enenkel & Paul J. Smith (red.): *Early Modern zoology. The construction of animals in science, literature and the visual arts*. Leiden & Boston: Brill, 2007. 2 vol., xxvii + 648 s. ISBN 978 90 04 13188 0.

Djurens historia handlar om olika djurarters samexistens, särskilt den mellan den allmänt spridda arten *Homo sapiens* L. och andra flercelliga djur som ryggradsdjur, blötdjur, leddjur med flera. Den tilltagande forskningen på detta område kretsar ofta kring just förhållandet mellan djur och människa. Det kan gälla etiska, religiösa, existentiella frågor kring förhållandet och samspelet dem emellan, om utnyttjande, nyfikenhet och vänskap. Djur och människor speglar varandra. Djuren får antropomorfa drag, människan ikläds djurisk skepnad. Den yttersta frågan, som allt faller tillbaka på, blir: Vad är en människa?

Den tidigmoderna tiden präglas av ett ökat intresse för andra levande varelser. Inom zoologin finner vi alltjämt antika auktoriteter som Aristoteles och Plinius d.ä., men också nya verk som Conrad Gesners *Historia animalium* (1551) och tionde upplagan av Carl von Linnés *Systema naturæ* (1758), den som kom att bli utgångspunkten för den moderna systematiken inom zoologin. Upptäckten av nya världar, de överraskande mötena med okända livsformer, utmanade de existerande invanda kategorierna och klassifikationssystemen. De exotiska objekten förde naturaliekabinettens besökare till flyddade tider och avlägsna länder. Hovens menagerier, lärda mäns kuriosakabinett, akademiernas och universitetens samlingar fylldes av naturalier från trädgården utanför eller från andra kontinenter, som presade växter, snäckor, uppstoppade djur och uppnådade insekter.

Det rör på sig inom forskning kring djur. A *cultural history of animals* har kommit ut i sex band (2007), Centrum för biologisk mångfald har kommit till tredje och avslutande delen i Etnobiologi i Sverige, *Människan och faunan* (2007), och i Lund hölls det under 2007 ett symposium med temat ”Djurens idéhistoria”. Ett verk som det här ska handla om, bestående av två band, *Early Modern zoology: The construction of animals in science, literature and the visual arts*, redigerad av Karl A. E. Enenkel och Paul J. Smith, uppvisar i arten uppsatser till stor del bredden, fruktbarheten och angelägenheten i en vidare forskning rörande djurens historia. Verkets syfte kan sägas vara att undersöka sambandet mellan tidigmodern zoologi och djur inom olika områden av mänsklig verksamhet som till exempel jakt, hästskötsel, veterinärmedicin, hovliv, juridik, litteratur och bildkonst. På ett vällovt sätt utger sig redaktörerna för att denna antologi syftar till att ifrågasätta den vanligt förekommande teleologiska föresatsen när gäller studier i zoologins historia, vilket naturligtvis även gäller all annan vetenskapshistoria, det vill säga den positivistiska historieskrivningen som innehåller en underförstådd tanke om framsteg och utveckling. En sådan historieskrivning kan aldrig fånga en tids tankeliv. Det finns inte, anser författarna bakom boken, en kronologisk utveckling från boklig till empirisk kunskap, från traditionell till objektiv beskrivning, från symboliska till realistiska illustrationer. Här är i stället syftet att undersöka de olika diskurser i vilka djuren har diskuterats, i zoologiska verk eller i andra litterära genrer, med en ständig medvetenhet om att de tidigmoderna diskurserna kan skilja sig markant från de moderna, vår tids diskurser. Tankarna, debatterna, diskurserna ifråga om

djuren är knutna till specifika historiska kontexter, olika intressen, behov, och ett brett spektrum av skilda litterära, teologiska, filosofiska och konstnärliga traditioner.

Biologihistoriens tyngdpunkt har framför allt legat på tiden från sista fjärdedelen av 1700-talet till första hälften av 1900-talet, och här finner vi ju sådana magneter som Lamarck och Darwin. När det gäller den tidigmoderna perioden från omkring 1450 till 1650 har biologihistorien i mycket blivit botanikens historia. För att avhjälpa denna kantring inriktar sig Karl A. E. Enekel på konstitueringen av zoologin som vetenskap, särskilt rörande Edward Wotton och Conrad Gesner. I blickfånget finner vi arten *Panthera leo* (lejon). Tukaner och näshornsfåglar har i stället blivit Paul J. Smiths tema – en mycket intressant uppsats om ornitologin från Belon till Buffon, med inriktning på släktet *Ramphastos*, liksom de närbesläktade mindre toucanets och aracaris, inom underordningen *Piciformes*, som härrör från den Nya världen, och hur de förväxlades med Gamla världens näshornsfåglar, vilka tillhör en helt annan taxonomisk familj, *Bucerotidae*, inom underordningen *Coraciiformes*. Hur nya arter mottogs och placerades in i det existerande taxonomiska systemet kan säga en hel del om den tidigmoderna zoologin. Dessa ovanliga specimen, om så ock endast som fragment och söndervittrande rester, samt olika divergerande, muntliga, handskrivna och tryckta framställningar om fåglarna, visar på varje zoologs behov av ett väl fungerande, vetenskapligt kontaktnät och tillgång till välvilliga amatörers samlingar. För att hålla sig ajour med de senaste rönen, behövde de tidigmoderna zoologerna inte bara goda kontakter med kollegor, utan också med sina patroner, och olika samlare, resenärer och andra icke-professionella. För Buffon, som skrev den mest inflytelserika ornitologiska verket under upplysningen, blev dessa fåglar ett sätt att bekräfta och befästa sin idé om klassifikationen. Buffon problematiserade klassificerandet, motsatte sig en alltför formaliserad beskrivning och fördrog i stället en framställning präglad av stil och läsbarhet. Morfologin fick tråda tillbaka för en starkare betoning på djurens beteende. Smith finner dock ingen brytning mellan den klassiska periodens och renässansens zoologi. I stället utmärker sig ornitologin fram till Cuvier av ett kontinuum, visserligen med många sidospår och återvändsgränder, men utan plötsliga

epistemologiska vändningar, stora hopp eller brott.

Wolfgang Franz inflytelserika bok *Historia animalium sacra* (1612) får en initierad studie som behandlar sådant som klassificeringen av fiskar och valar – är valen en fisk? – om enhörningens existens och spontan uralsträng av liv (Vibeke Roggen). Ett annat tema är insekterna, vilka bar spår av den gudomliga visheten och konstskickligheten (Eric Jorink). I den holländska republiken kryllade det av insekter, men inte fullt så många, men ändå jämförelsevis talrika och framgångsrika entomologer. Omkring 1680 steg intresset i Holland för studiet av insekter. Jan Swammerdam riktade sitt mikroskop mot insekternas värld och blev den förste som undersökte deras anatomi systematiskt. Andra namnkunniga entomologer var Antoni van Leeuwenhoek och Stephan Blankaart. Tidigare hade insekterna lyst med sin frånvaro i naturaliekabinetter, nu nålades de som aldrig förr. Gud manifesterade sig även i den mest allmogliga holländska lilla lus, i en fjärl från trädgården, eller i en vattenloppa i en regntunna.

Till de mest populära objekten i naturaliesamlingar hörde snäckorna. Ett av de mest intressanta antologibidragen är Karin Leonhards, som undersöker förhållandet mellan barockens passion för snäcksamlande och conchyliologins etablering som vetenskaplig disciplin. Frågor väcks om snäckornas natur och den spontana uralstringen, "creatio ex nihilo". I snäckan finner vi barockens kontraster mellan den mjuka, levande varelsen och det hårda, robusta skalet, den skrovliga visavi den polerade ytan, den perfekta geometrin av koner, spiraler och andra matematiska kurvor kontra den organiska formen. Snäckans spiraler motsvarade universums virvlar. Snäckorna i stillebenmaleriet kom att symbolisera havsherravälde och koloniala ambitioner, blev till allegorier över en nationell självbild. Molluskerna synliggör tid och rum. I skalet finns tidens och rummets rörelse.

Djur inom konsten och i de zoologiska bildverken återkommer i flera uppsatser. Verket är för övrigt illustrerad i färg med alldeles utsökta zoologiska bilder. Till de mest fascinerande hör den flamländska miniatyr målaren Joris Hoefnagels minutiösa, fantastiska bilder av insekter, som ekoxar och trollsländor (Thea Vignau-Willberg). Den tatuerade tonfisken leder in på ett centralt tema inom den vetenskapliga illustrationens historia, om hur de

zoologiska bilderna söker fånga den allmänna karaktäristiken, inte det individuella, unika, som i det konstnärliga, personliga porträttet (Florike Egmond). I Brasilien gjordes zoologiska teckningar av den holländske målaren Albert Eckhout och den tyske illustratören av naturalia, Georg Marcgraf, bilder av brasilianska djur som fördes till Europa, såsom sengångare, myrslokar och papegojor (Rebecca P. Brien).

”Konstruktionen av djuret” är ett återkommande tema, djuren som ingående i mänskliga aktiviteter, som brukad och missbrukad, om hur djuret i tidigmoderna jaktböcker konstrueras, inte i första hand som subjekt, utan som fiende (Suzanne J. Walker), eller som inom hippologin och det hippogiska sambandet mellan lärda hippologer och hästfolk (Pia F. Cuneo), och ett annat är veterinärmedicinen (Louise Hill Curth). I äldre veterinärhistoriska verk brukar man påstå att det mest lyckliga sjuka djuret var det som inte behandlades – vilket ju påminner om vad som brukas sägas om tidigmodern medicin, att det var bättre att inte behandlas alls än att utsättas för tidens medicin. Sådana kommentarer brukar ju dyka upp inte minst i positivistiska och presentistiska verk. Med goda skäl ifrågasätter Curth att det verkligen var så. Djuren var helt enkelt alldeles för värdefulla och ekonomiskt viktiga, vilket innebar att de inte kunde behandlas godtyckligt eller hur som helst. Det fanns alltså starka drivkrafter att hitta verkligen fungerande behandlingsmetoder. Ett annat skäl skulle vara att det fanns moraliska argument för vård av djur. I den veterinärhistoriska forskningen har man till stor del utgått från medicinska upptäckter och elitens praktik, och förglömt de sociala-kulturella dimensionerna.

Vad är skillnaden mellan människa och djur? Det blir den centrala frågan i Susanne Hehenbergers uppsats om tidigmoderna tidsfallsfall i Österrike. Det vanligaste svaret genom historien är att det är förnuftet och språket som höjer människan över de andra. Den mänskliga överheten grundades i människosjälens högre egenskaper, Guds vilja eller den naturliga ordningen. Aristoteles hade sina hierarkier av själar. Descartes hade sina själlösa automater som blev en bekväm ursäkt för att exploatera och missbruka djuren, och samtidigt underströk de exklusiva, mänskliga anspråken på att vi människor ensamma innehade odödliga själar. Häri fanns också lösningen på det teologiska problemet varför djur,

vilka inte kan begå syndfulla gärningar, ändå var tvungna att både känna smärta och undergå död. Bestialiteten ifrågasatte alltså själva människans, innersta identitet. En människa som utförde bestialiska handlingar förlorade sin mänskliga status, dehumaniserades, där själva handlingen suddade ut den knivskarpa gränsen mellan mänskliga och djur.

Menagerierna, konstkamrarna, trädgårdarna under renässansen, i de habsburgska hoven på Iberiska halvön och i Centraleuropa, fylldes av djur, samlingar av rariteter, exotiska träd, buskar och blommor från Europa, Asien och den Nya världen, och speglade liksom ett mikrokosmos världen i sin helhet (Almudena Pérez de Tudela och Annemarie Jordan Gschwend). Den nyupptäckta faunan och florran gav ett sken av härskarens makt över sitt territorium. Trädgårdar och menagerier fyllde en politisk funktion för monarkerna, glorifierade dem som lärda kungar intresserade av naturens hemligheter.

Djuren förekommer i skönlitteratur och bildkonst, som i den holländska diktkonsten (Johan Koppenol), där de figurerar i metaforer, allegorier, men också i vetenskapliga verk och topografiska beskrivningar, och som ett glorifierande av Guds skapelse i religiösa hymner, och vidare i fabler, emblemböcker, pastorala diktverk och satirer. Djuren träder fram i dikterna med sociala, moraliska och religiösa budskap. En annan uppsats (Franziska Schnoor) tar upp förekomsten av djur, som bläckfiskar, råvar och harar, i olika samlingar av ordspråk. Djurens betende, liksom människans betende gentemot djuren, ger en bild av tidens och människans verklighet. Några blyxtbelysningar av detta finner man i Willem van der Borchts zoologiska emblembok, *Sedighe Sinne-beelden* (1642), som inspirerades av en tradition av illustrerade fabelböcker (Vincent Buyens), eller Joseph Boillots dråpliga, utklädda djur (Paulette Choné). Slutligen hamnar djuren på marknaden eller på köksbordet. I en uppsats om liv och död i jaktscener (Sarah R. Cohen) belyses djuren som vakter, angripare, marodörer, offer eller betraktare av sina artfränders öde. Här finns den moraliska tolkningen, djuren som metafor för mänskliga kroppsbegär, emblem för den oemotståndliga döden, eller som varning för mänsklig girighet. Samtidigt finns ett intresse för ett vidare utforskande av naturen. Ett dött djur väcker frågor om det liv som just avslutats.

David Dunér

Sara Hansson: *I den goda vårdens namn. Sinnesslövvård i 1950-talets Sverige*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historica Upsaliensia 229. Uppsala, 2007. 206 s. ISBN 978-91-554-6798-2, häftad.

I den goda vårdens namn. Sinnesslövvård i 1950-talets Sverige av historikern Sara Hansson, kan möjligen vara den avhandling som förnyar den historiska forskningen kring sinnesslövdärderna. Mot en fond av individuella anstaltsstudier, idiosynkratiska skildringar och undersökningar som enbart rör sig på den normativa ordningens nivå, framträder denna avhandling som ett försök att koppla ett sammanhållet grepp om den svenska anstaltsvården för sinnesslöa vid mitten av förra seklet. Utgångspunkten är den inventering av samtliga patienter som genomfördes under åren 1955–59. Inventeringen, som vid denna tid var unik i sin omfattning och i sina ambitioner, utgör Hanssons studieobjekt; inte som ett mål i sig, utan som ett medel för att ställa en rad centrala frågor om sinnesslövdärderna, dess förutsättningar, brister och generella rörelseriktning vid denna tidpunkt. Det är dock inte enbart denna inventering som motiverar Hanssons val av undersökningsperiod. 1950-talet representerar slutpunkten på en åttioårig expansion av denna typ av anstaltsvård, men tangerar också 1960-talet, med dess nya vårdideal – den individualiserade, stödjande vårdform som syftar till samhälllig integration enligt ”normaliseringsprincipen”. På så sätt är decenniet strategiskt beläget mellan de slutna anstalternas, steriliseringarnas, rashygienens och intellegendesternas epok och vår egen tid.

I det inledande kapitlet formuleras de frågor som utgör studiens utgångspunkt. Problemställningen rör å ena sidan den svenska sinnesslövdärdens framväxt, organisation och reglering, å andra sidan inventeringen, dess tillkomsthistoria, utformning och genomförande. I det andra kapitlet ställs sinnesslövdärdens organisation i centrum. Det är en brokig bild som framträder, långt ifrån de ideal – rationalitet, struktur, överskådlighet – som normalt förknippas med det moderna vårdsmåhålet. Med en träffande metafor beskriver Hansson sinnesslövdärderna som ett lapptäcke, där olika slags institutioner, med skilda inriktningar och huvudmän, successivt hade vuxit fram sedan slutet av 1800-talet. I det tredje kapitlet står sinnesslövdärdens juridiska och organisatoriska

ramverk, ”lapptäckets sömmar”, i centrum. Detta ramverk var mycket rudimentärt. Som exempel kan nämnas att kontrollen över hela verksamheten under lång tid låg i händerna på en enda tjänsteman, Medicinalstyrelsens överinspektör. Det är också signifikant att det kom att dröja ända fram till 1945 innan den första sinnesslövdärdslagen utfärdades.

Det efterföljande kapitlet har rubriken ”Krisen”. Här tecknar Hansson konturerna av den kedja av händelser som ledde fram till beslutet om inventeringen. Det hela tog sin början 1950, då tidningarna uppmärksammade en rad missförhållanden vid en handfull anstalter. Den okritiska användningen av intelligenstester, steriliseringar och felplaceringar av patienter gav bilden av en godtycklig anstaltsvård och bristande rättsäkerhet för patienterna. Skandalen var ett faktum och politiska initiativ av nöden.

Det femte kapitlet behandlar inventeringens utformning och metoder. Efter en mindre pilotstudie kom det att falla på läkaren Hans Forssmans lott att utreda förhållandena vid de svenska anstalterna. Ambitionerna var höga. Varje enskild intagen skulle undersökas, bedömas och registreras av Forssman själv. Närmare 13 000 patienter vid 200 anstalter inkluderades i inventeringen under åren 1955–59. I det sjätte kapitlet är det också Forssman och hans arbete, i förhållande till samtidens vårdideal, som står i fokus. Med utgångspunkt i hans fortlöpande rapportering – utredningen resulterade sammanlagt i tjugofem rapporter och fem årsberättelser – frilägger Hansson samtidens uppfattningar om vad som var en god sinnesslövdärd. I kapitel sju behandlar Hansson de omedelbara resultaten av inventeringen, det vill säga hur den ledde till att enskilda patienter skrevs ut eller omplaceras. Mot bakgrund av det stora antalet intagna och inventeringens ambitionsnivå var dess konsekvenser dock begränsade. Endast 39 ”psykiskt efterblivna” ansågs vara feldiagnostiserade medan 559 intagna omplaceras till andra anstalter. Beträktad på detta sätt kan inventeringen sägas ha befäst den rådande situationen, snarare än att ha påverkat sinnesslövdärdens utformning i någon nämnvärd omfattning. I kapitlet lyfter Hansson även fram några av de individuella fall där åtgärder vidtogs. Dessa får också illustrera de procedurer för utskrivning som existerade, men också de problem som fanns med att låta institutionaliserade patienter konfronteras med ett

samhälle som i stort saknade möjligheter att integrera dem.

Det åttonde kapitlet kan närmast beskrivas som en epilog, i vilken Hansson kortfattat skisserar de inblandade aktörernas fortsatta öden. I det i egentlig mening avslutande kapitlet sammanfattas avhandlingens resultat. Den bild som Hansson tecknar är av ett fragmenterat och svagt reglerat vårdssystem, bemängt med motsättningar och historiska överlagringar. Den fundamentala differentieringspraktikens subjektivitet, vårdpersonalens heterogenitet, bristen på expertis, regleringar och metoder för central styrning och kontroll av verksamheten ger bilden av ett system i kris. Utifrån detta perspektiv var inventeringen ett försök att återupprätta legitimiteten hos ett vårdssystem utsatt för häftig kritik. Paradoxalt nog uppvisade också inventeringen – trots att den hade karaktären av krishantering och *ad hoc*-lösning – egentligen alla de egenskaper som systemet saknade: systematik, rationalitet och genomskinlighet. Fram träder bilden av sinnesslövärderna som en historisk artefakt, som först under 1950-talet blev föremål för den sociala ingenjörskonstens uppmärksamhet och ingripanden.

Med sina 200 sidor är Hanssons avhandling modest till sitt omfång, men hon gör heller inga anspråk på att uttömmande behandla vare sig 1950-talets sinnesslövärd eller inven-

teringen. Det hon önskar – och också lyckas åstadkomma – är att skissera konturerna av ett nytt sätt att studera denna historia. Hon gör det bland annat genom att växla mellan aktörer, initiativ och praktiker på såväl lokal som central nivå. Ett annat exempel på hur hon söker åstadkomma nya infallsvinklar är kontrasteringen av vårdformens ideal mot praktikens bistra verklighet. Avhandlingen blir därigenom inte bara ett välbehövligt tillskott till den litteratur som behandlar den svenska sinnesslövärdens historia, utan en utgångspunkt och en inspirationskälla för framtida studier. Därtill är den också mycket uppslagsrik, även i det konkreta. I vissa resonemang, liksom i förbifarten, tangeras frågor som i egen rätt utgör uppslag till hela avhandlingsämnen. Den sociala ingenjörskonstens tillkortakommanden i det konfliktfyllda mötet med ett vård- och kontrollsamhälles infrastruktur, är en problematik som tas upp. Förhållandet mellan en befintlig vårdforms heterogenitet – ifråga om anstaltstyper, personalgrupper och vårdpraktiker – och det moderna samhällets dominerande ideal, såsom rationalitet, enhetlighet och genomskinlighet, är ett annat exempel. Sara Hanssons avhandling är på detta sätt betraktat en värld som rymmer många världar.

Tony Gustafsson